VJ. KLAIĆ

HRVATI
I
HRVATSKA

MH

J. OREŠKOVIĆ

VJEKOSLAV KLAIĆ

HRVATI I HRVATSKA

IME HRVAT U POVIJESTI SLAVENSKIH NARODA

II. (2) IZDANJE

ZAGREB 1930.
IZVANREDNO IZDANJE MATICE HRVATSKE

Godine 1873. izdala je Matica Hrvatska Klaićev *Prirodni zemljopis Hrvatske.* Par godina kasnije izlazi štampom njegov *Opis zemalja u kojih obitavaju Hrvati,* knjiga za koju se još i danas često kaže, da je Hrvatima otkrila rođenu grudu. Tada izlazi njegov *Atlas za hrvatsku povjesnicu* a kad je god. 1899. počeo izlaziti *Vjesnik zemaljskog arhiva* Klaić se laća posla, da za nj redovito obrađuje mnogobrojna pitanja historijska, kulturnohistorijska, državnopravna i historijografska. Ništa prirodnije, nego da Klaić baš u ovo doba pokloni svojim čitateljima malen, ali vrlo temeljit i duhovit spis *Ime Hrvat u historiji slavenskih naroda,* koji je izašao god. 1899. kao prvi dio razmatranja o *Hrvatima i Hrvatskoj.* Spis je bio namijenjen širokoj javnosti, ali ga zato Klaić nije napisao s manje točnosti, ozbiljnosti i objektivnosti, nego što je pisao sve svoje knjige i studije, bez obzira, jesu li imale crtati i obrađivati izričito znanstvena pitanja i u svrhu strogo znanstvenog rada ili potaknuti zanimanje široke javnosti za probleme prošlih vremena.

Razmatranje o hrvatskom imenu moglo se već tada postaviti na vrlo široku bazu. Dosta je uzeti u ruku poznatu zbirku izvora za hrvatsku povijest iz doba narodne dinastije Franje Račkoga *Documenta historiae chroaticae periodum antiquam illustrantia* (1877.) i pogledati u indeks pa da se vidi, što se krije za imenom Hrvat i Hrvatska. Tu su *Belochrobati, Chrovati Boiohemi, Chrobatia magna seu alba, Chroatorum terra, provincia, fines, regnum, iura, corona, duces, reges, aula* i t. d. U svom je obilnom znanstvenom radu Klaić obradio mnoga od ovih pitanja i svoj rad nadovezao na temeljite studije pokojnog

Franje Račkoga. Ali zasad je svome razmatranju povukao mnogo uže granice i pošao tragom za hrvatskim imenom u slovenačkim, srpskim ruskim, češkim zemljama pa i u zemljama polapskih Slavena. Prema tome je i podijelio svoje razmatranje u pet poglavlja.

Ići tragom za imenom Hrvata u širokom slavenskom svijetu značilo je tražiti jednu široku orijentaciju za one probleme, kojima je Klaić ostao vjeran od prvog početka svog rada pa sve do smrti. Ti su problemi specijalno hrvatski, ali ih njihov ispitivač motri uvijek sa širokog stanovišta, a svoju im pažnju posvećuje ne samo iz naučenjačkog interesa nego i iz iskrene ljubavi. To je priznao sam Klaić u predgovoru svojim *Slikama iz slavenske povijesti,* izdanje Matice Hrvatske 1903., riječima: „Te moje crtice — kaže Klaić za te svoje crtice, koje je redovito priopćivao u *Vijencu,* otkad je god. 1869. počeo izlaziti, — nijesu ni po sadržaju ni po obliku nikakvi učeni, sistematski članci, niti sam ikad želio, da to budu. Zamišljeni su redovito u tren, a i napisani su na brzu ruku, koji put za pol sata i manje. I premda su tako posve neugledni, jednim se ipak odlikuju: pravom, nehinjenom ljubavi za sve, što je slavensko i hrvatsko. A i tendencija bila im je plemenita, da probude u hrvatskom narodu ljubav i zanimanje za prošlost slavensku«. Kasnije dodaje: »Malo je, čime ovaj put nudim hrvatskoga čitatelja. Ali je niklo u vrelu srcu, pak se nadam, da će se srdaca i primati. Jer što nam vrijedi sva znanost i sva umjetnost, ako nam kraj njih ostaje srce prazno, ako se njima duša ne oplemeni«.

Ove su riječi, i ako namijenjene zbirci historijskih članaka iz čitavog slavenskog svijeta, karakteristične i za spis *Ime Hrvat* i za čitav Klaićev znanstveni i publicistički rad. Klaić je Hrvat potpune kristalne čistoće. Beskrajna ljubav za sve ono, što je hrvatsko, skopčana s velikim naučenjačkim darom, osnovana na objektivnosti, koja nema ni malo natruhe, ta savršena ljubav u naučenjačkom obliku

vodi Klaića na ispitivanje ogromnog broja problema prvoga reda, prati ga u radu, koji traži beskrajno strpljenje, ali ga i dovodi do rezultata, koji imadu da sačuvaju svoje trajno značenje. Ali ta beskrajna ljubav za ono, što je hrvatsko, tvori harmoničnu cjelinu s čistom ljubavi za Slavenstvo. Ni ovdje nema nikakve natruhe ni raspoloženja, koje bi nastalo iz časovitih vremenskih prilika. Ljubav za slavenski svijet olakšava Klaiću rad na polju izričito hrvatske povijesti. Slavenski mu je svijet više puta pružio pomoć, da ispravno shvati i točno obradi po koji hrvatski problem. Ali je Klaić i potpun Europejac, koji svoje probleme promatra sa visokog stanovišta i koji umije da mnogim pitanjima iz hrvatske i slavenske prošlosti odredi i njihovo pravo mjesto u svijetu.

Svega toga, i ako možda samo u zametku ima već u malom spisu *Ime Hrvat.*

Klaić zahvata u VI. stoljeće, u doba seobe slavenskih plemena u područje nekadašnjeg rimskog carstva, ili točnije u njegove pokrajine Panoniju, Norikum i Karniju. Narod prozva sam sebe *Slovencima,* a susjedni mu Nijemci dadoše naziv *Winden.* Seoba se dovrši, a dotada se javiše dvije oblasti, Karantanum i Karniola. Prva nasta od rimske pokrajine Norikum, druga od dijelova Karnije i Panonije. U staroj Karantaniji vladahu u doba od 749.—753. domaći slavenski knezovi, a središte njihove vlasti bijaše u blizini današnjega Celovca. Karantanija dođe god. 772. pod bavarsku vojvodinu, a onda, skupa s njom, pod franačko kraljevstvo. Slavenski se stanovnici, osim onih na jugu Drave, ponijemčiše. God. 995. Karantanum postade samostalnom vojvodinom, a kasnije postadoše od njega današnje Štajerska i Koruška.

U ispravama 11.—13. vijeka našao je Klaić, da se javlja u sjevernoj Štajerskoj uz gornju Muru mjesto *Kraubat,* koje se redovito piše *Chrobat.* Konstatira, da je to bila slavenska župa, koja je dobila svoje ime od plemena Chrowat ili Hrvat, da se to

pleme naselilo u svoje novo boravište valjda još u VI. ili VII. stoljeću. Mjesto *Kraut*, koje je našao u ispravama 11. i 12. vijeka a koje se javlja u Koruškoj u okolici Miljskog jezera, smatra iskvarenim oblikom sredovječnoga *Chrowat* ili današnjega *Hrvat*. Za staru Karantaniju nalazi, da je u njoj u doba god. 954.—979. postojala slavenska župa *pagus Crouuati*, koja se spominje i u kraljevskim ispravama. Ova je župa tvorila političko središte staroga rimskog Norikuma i sredovječnoga Carantanuma, a u njoj je, u ime njemačkoga kralja, vladao grof Hartwig. Spomena Hrvatima u Karantanumu nestaje s god. 1035.

Od ovoga, do čega je došao Klaić u ovom svom malom opisu, nije se pošlo mnogo dalje sve do dana nadašnjega. *Lubor Niederle*, koji je skoro čitav svoj život posvetio ispitivanju najstarijih vremena u životu Slavena, kad je opisao hrvatsko područje u užem smislu riječi, primjećuje: »Izvan ovog područja, na taj način omeđenog, ostaje da spomenemo samo nekoliko odijeljenih skupina, nekoliko dalekih naselja, kao vjerojatne tragove velike seobe: tako nekoliko općina u Koruškoj — Gravati pagus, Chrouuat, Croudi, Chrowata, Chrowath, Kraubat; — sva se ova imena nalaze u poveljama od X. do XII. vijeka«.

Idući tragom za imenom Hrvat u srpskim zemljama, Klaić nastoji, da što točnije razmotri pojedina mjesta u *Ljetopisu popa Dukljanina*, koji mu je bio na raspolaganju u izdanju *Ivana Crnčića* god. 1874. Dukljanski ljetopis pripovijeda, da je područje od Jadranskoga mora do Drine, Save i Šar-planine u

*) Niederle, Manuel de l' antiquité slave. Tome I : L' Histoire. Collection de mauels publiée par l' Institut d' études slaves. I. Paris 1923. str. 93. Pozivljem se na ovo francusko izdanje a ne na monumentalno Niederleovo originalno djelo na češkom jeziku *Slovanské starožitnosti*, jer je francusko izdanje novije i jer se, pošto kraće, bolje podudara sa Klaićevim samo ukratko formuliranim problemima. Niederle se redovito u francuskom djelu poziva na češko, pa je prema tome pružena mogućnost, da se u njemu potraže potrebiti detaljniji podaci.

početku bilo pod jednim kraljem. To *slavensko kraljevstvo* (regnum Sclavorum) obuhvataše velik dio kasnijih hrvatskih i srpskih pokrajina i oblasti. Kad se podijelilo, nastadoše *Primorje* (Maritima) i *Srbija* (Surbia). Primorje se razdijeli na dvije pokrajine, *Bijelu Hrvatsku* ili *Donju Dalmaciju* (Croatia Alba, quae et inferior Dalmatia) i *Crvenu Hrvatsku* ili *Gornju Dalmaciju* (Croatia Rubea, quae et superior Dalmatia). *Srbija* ili *Zagorje* (*Surbia*, quae et Transmontana) bi razdijeljena na dvije oblasti, *Bosnu* i *Rašu*. Dukljaninu sačinjavahu u staro doba Hrvatska, Bosna i Srbija jednu državu pod jednim vladarem; staro dalmatinsko primorje, koje mu se proteže od Duvanjskog polja do grada Drača, zove Crvenom Hrvatskom, a Dubrovnik stavlja na granicu između Bijele i Crvene Hrvatske.

Primorjem i Zagorjem (Hrvatskom i Srbijom) vladao je, po pričanju Dukljaninova ljetopisa, jedan kralj. Kad je u prvoj polovici 10. stoljeća nastao raspad toga kraljevstva, iskrsnuše Bijela Hrvatska s Bosnom, Crvena Hrvatska i Raša. Dukljanin se zadržava u prvom redu na događajima Crvene Hrvatske od 950.—1150. Bijele Hrvatske ni ne spominje, a Raše se dotiče samo mimogred. Crvena Hrvatska, kao samostalna kraljevina, postojala je kroz dva stoljeća.

Kako je Dukljanin živio u gradu Baru, središtu *Gornje Dalmacije*, crpio svoje podatke iz pisanih izvora i narodne tradicije uložio mnogo truda da odredi položaj Crvene Hrvatske, nabrojio gradove, oblasti i župe, misli Klaić, da se njegovim riječima može vjerovati i uzeti, da se zemlja od Duvna do Bara zvala Crvena Hrvatska i da je do polovice 10. vijeka tvorila s Bijelom Hrvatskom jednu državu.

Podatke, koje je našao u Dukljanskom Ljetopisu upotpunjuje Klaić podacima iz bizantskih pisaca. Bizantinski car Konstantin Porfirogenet piše, kako je dobro poznato, u svom djelu *De administrando imperio*, o Hrvatima i Srbima. Konstantin ne zna za onu Hrvatsku, koju Dukljanin zove Crvenom,

ali u opisu one Hrvatske, kojoj Dukljanin daje ime *Bijele Hrvatske,* potpuno se s njim slaže. Dukljaninova bijela Hrvatska Konstantinu je Hrvatska uopće. A Konstantinova tvrdnja, da su Hrvati naselili ne samo Dalmaciju nego i Ilirik, po Klaićevom mišljenju, govori u prilog Dukljaninovoj Gornjoj Dalmaciji ili Crvenoj Hrvatskoj. I Klaić zaključuje, da Konstantin Porfirogenet nikako ne pobija Dukljaninove navode o Crvenoj Hrvatskoj, nego da ih indirektno potvrđuje.

To isto čine i drugi bizantinski pisci kao Skilices, Nikeforos Brienios, Georgius Cedrenus, Ivan Zonaras i Niketas Akominatos. Skilices potvrđuje naziranje Konstantina Porfirogeneta, da je jedan dio Hrvata pokorio Ilirik, Brienios, kad opisuje svoju vojnu s dukljanskim kraljem Mihajlom, svoje protivnike zove Hrvatima i Dukljanima, Cedrenus i Akominatos znadu za Hrvate, kao žitelje Duklje i njezinih susjednih zemalja. Dukljaninovu Crvenu Hrvatsku potvrđuje Niketas Akominatos, jer je njegova *Horvatija* bila u oblasti *Dalmatia atque Dioclea* ili u Dukljaninovoj *Crvenoj Hrvatskoj.*

Otkad je Klaić sabrao svoje podatke o hrvatskom imenu iz Dukljanskog Ljetopisa i iz bizantinskih pisaca pa do danas, i Dukljanski Ljetopis i bizantinski pisci bili su mnogo puta predmetom ispitivanja, tumačenja, a i predmetom raznih kombinacija. Prema tome, da li se kod toga postupalo mirno bez predrasuda i po strogim naučnim načelima ili se tražilo samo načina, kako bi se dokazalo nešto, što je trebalo dokazati na bilo koji način i s bilo kojih razloga, imadu sva ova tumačenja i kombinacije sada veće a sada manje značenje. Klaićevo je razlaganje i izvođenje zaključaka tako mirno i trijezno, da potpunoma ostaje na snazi i danas.

I ako se Klaić dugo zadržao kod Dukljanskog Ljetopisa, nije u svom spisu o hrvatskom imenu imao razloga, da potanje obradi pitanje o Duvanjskom saboru. Na to se pitanje, oko koga se kreću razne pozitivne i negativne kombinacije, navratio u

svom članku *Duvanjsko polje* u *Hrvatskom Kolu Matice Hrvatske* knji. III. (1907.) str. 47.—90. a naročito u članku *Narodni sabor i krunisanje kralja na Duvanjskom polju* u *Zborniku Matice Hrvatske* o tisućoj godišnjici Hrvatskog Kraljevstva 1925. str. 3.—18. Razlaganje u ovim člancima upotpunjuje Klaićeva rasprava *Dva slovenska učenjaka o starijoj historiji Hrvata do 1102. godine* u *Zborniku kralja Tomislava* Jugoslavenske Akademije 1925. str. 188.—211.

Oblast *Dalmacia atque Dioclea* ili Dukljaninova *Crvena Hrvatska* nestade kao samostalna zemlja god. 1184.; iza smrti bizantinskog cara Emanuela osvoji je srpski veliki župan Stjepan Nemanja. Crvena Hrvatska ostade u vlasti srpskih Nemanjića do god. 1360., kada se u njoj javiše Balšići.

Pred Klaićem se otvaraju nova pitanja. Trebalo je, da se obrati ispravama i da što točnijom interpretacijom pojedinih njihovih dijelova utvrdi stanje, koje nastade promjenom političkih prilika. U ispravama dolaze faktična politička stanja najobičnije do izraza u *naslovima* njihovih izdavača. Naslov Stjepana Prvovjenčanoga (1196.—1228.), koji je kao veliki župan srpski naslijedio svog oca Stjepana Nemanju, u ispravi za samostan sv. Marije na Mljetu, glasi *kralj i samodržac vsje srpske zemlje i pomorskije.* Pomorske se zemlje dakle razlikuju od srpskih a te su, kako ih nabraja ova ista isprava: Dioklija, Dalmacija, Travunija i Hlmska zemlja. Ovakovo se nabrajanje zemalja, i to baš onih koje su do nedavna tvorile Crvenu Hrvatsku, javlja i u Stjepanovoj ispravi, kojom je osnovao samostan Žiču.

Pomorska zemlja ili Crvena Hrvatska pripadala je prije Prvovjenčanoga zapadnoj crkvi, ali se onda pridružila srpskoj nacionalnoj crkvi, koja je bila osnovana za ovoga vladara. Stjepan Prvovjenčani dobio je kraljevsku krunu god. 1217. od pape Honorija III., a koju je već pred petnaest godina tražio u pape Inocenta III. (O tome: Jireček, Geschichte der Serben. sv. I. Gotha 1911. str. 296.—298.). S god.

1219. započe akcija njegova brata sv. Save na osnivanju grčko-istočne crkve. Tada bi osnovano osam biskupija, a među njima dvije u Pomorskoj zemlji.

Oblasti pređašnje Crvene Hrvatske biše državno i crkveno spojene sa Srbijom, ali razlika između *srpskih* ili *raških zemalja* i *pomorskih* potraja u ispravama i dalje. Državna zajednica sa Srbijom, srpska narodna crkva i konstantno seljenje Srba u zemlje Dukljaninove Crvene Hrvatske bijahu momenti, koji su radili u korist širenja i imena srpskog. Ali ti momenti nijesu ni najmanje radili na uništenju imena hrvatskoga. Klaić navodi mnoge podatke, kojima dokazuje, da je ime hrvatsko živjelo u primorju od Cetine do Bojane na jugu »sve do početka ovoga stoljeća«. Podatke nalazi kod pojedinih pisaca od Makarske do Kotora, koji svoj narod i jezik zovu *slovinskim* i u tome se podudaraju s najvećim dijelom pisaca nekadanje Bijele Hrvatske. U XVIII. vijeku dolazi u običaj ime *ilirsko,* uz koje se, naročito kod Dubrovčana, javlja i *hrvatsko.* Ilirsko i hrvatsko ime imadu sinonimno značenje. Poštovanje imena hrvatskoga konstatira Klaić kod Srba u Ugarskoj i Srijemu pa i u djelima Vuka Stefanovića Karadžića.

Kao dopunak ovom razmatranju na osnovi literarnih djela može da posluži lijepa Klaićeva studija *Knjižarstvo u Hrvata. Studija o izdavanju i širenju hrvatske knjige.* Zagreb 1922.

Na osnovi kronike kijevskog kaluđera *Nestora* (1056.—1118.) ide Klaić tragom za hrvatskim imenom u *Rusiji.* Nalazi ga kao ime jednog od onih slavenskih plemena, koja nastanjivahu staru Sarmaciju prije nego što je bio obrazovan ruski narod. Pleme Hrvata bilo je na koncu IX. vijeka brojno i jako a obitavalo je istočnu Galiciju i rusko podolje. Dosta je dugo živjelo samo za se i neovisno. Koncem desetog stoljeća nestaje mu traga u ruskim spomenicima.

Zanimiva pitanja o hrvatskom imenu u njegovoj vezi s Crvenom Hrvatskom i Rusijom ne umu-

koše za Klaića s ovom njegovom knjižicom. Trideset i sedam godina kasnije posvećuje im svoju duhovitu studiju *Crvena Hrvatska i Crvena Rusija,* izdanu u *Hrvatskom Kolu* Matice Hrvatske knj. VIII. 1927. Iz paralele između Crvene Hrvatske i Crvene Rusije zaključuje Klaić: »Prema svemu, što se dosad o Nestorovim Hrvatima pisalo i nagađalo, najvjerojatnije će biti, da su oni bili rusko pleme na skrajnjem istočnom rubu Bijele Hrvatske, koja bijaše znatno oslabila, odkad se bojovna plemena Hrvati i Srbi na jug iseliše. Svakako su stanovali u najbližoj blizini nepobitno ruskomu plemenu Duljeba, koje se dva puta uz njih spominje. Stoga bi istraživanje o Duljebima moglo možda što objasniti i glede plemena Hrvata«. U zemlji Duljeba postojao je u X. stoljeću a svakako već i prije grad po imenu Červen ili Červenj. Ništa prirodnije nego da Hrvati ponesu sa sobom iz svoje sjeverne domovine u južnu i ime *Crven* i da jedan dio svoje nove postojbine nazovu *Crvenom Hrvatskom.*

U vremenskom razmaku od trideset i sedam godina, koji dijeli jedan spis od drugoga, koješta se reklo, nagađalo i kombinovalo s obzirom na ljetopise Dukljanina i Nestora, na Bijelu i Crvenu Hrvatsku i na Crvenu Rusiju. Klaić se potkraj svog života i znanstvenog rada vraća na pitanje, s kojega je krenuo, ali se vraća ne da sebe ispravi nego da dade novih dokaza svojim naziranjima od mnogo godina prije. Kod velikih umova takva šta nije ništa neobično; manji se redovito kreću na skretnicama sad na lijevo sad na desno.

Konačno u spisu *Ime Hrvat* dolaze do riječi tragovi Hrvata u Češkoj, Moravskoj i među Polapskim Slavenima. U Češkoj se hrvatska plemena javljaju među onim starim slavenskim plemenima, koja se održaše do kraja X. stoljeća. U Moravskoj, koja je mnogo prije od same Češke postala političkom cjelinom, pojedina su slavenska plemena još ranije izgubila svoju plemensku osebujnost. Ali i u Češkoj i u Moravskoj imena mjesta sačuvala su

uspomenu na hrvatska plemena. Sačuvala su je i imena mjesta kod Polapskih Slavena, koja pokazuju, da je hrvatsko ime živjelo na skrajnjoj sjeverozapadnoj granici između Slavena i Nijemaca.

Klaić završuje s konstatacijom, da je ime *Hrvat* bilo poznato kod skoro svih slavenskih naroda, da imena drugih slavenskih plemena nijesu bila tako raširena kao ovo i da se najviše javlja u slavenskoj povijesti X. vijeka. I Klaić konačno pita nije li možda u IX. vijeku bilo još više poznato i razgranjeno, a nije li možda bilo čak i genetično.

Malo poslije smrti Vjekoslava Klaića izdala je Matica Hrvatska Njegove *Crtice iz hrvatske prošlosti,* zbirku članaka, koju bijaše odlučila da izda, dok je Klaić bio još na životu. Njegovo je ime u našoj nauci i u našem javnom životu uopće od takova značenja, da Matica Hrvatska nikako ne smatra, da je zbirkom Crtica ispunila svu svoju dužnost prema njemu. Ona naprotiv misli, da će odgovoriti i svojim ciljevima a i željama svojih članova i prijatelja, ako u raznim prigodama i na razne načine spasi od zaboravi i druge Klaićeve književne radove; spasi od zaboravi naravski za široku javnost, jer za svijet nauke ne mogu nikako da padnu u zaborav.

Evo zasad jednog Klaićeva spisa iz mladih dana, a evo ga u onom obliku, kakav mu ga je on dao. Ovo nekoliko riječi uvoda i ovo nekoliko bibliografskih podataka, koji se, pomoću navedene literature, mogu lako upotpuniti, pružit će čitatelju pomoć ako ide za tim, da pođe dalje od onoga, što je rekao Klaić.

Josip Nagy.

IME HRVAT U POVIJESTI SLAVENSKIH NARODA.

1. Hrvat u zemljama slovenačkim.

Kad su god. 568. po Is. Obri ili Avari obladali srednjim Podunavljem i Potisjem (u današnjoj Ugarskoj), stadoše se brojna plemena slavenska seliti na zapad u nekadašnje rimske pokrajine Panoniju, Norikum i Karniju. Seoba ta trajaše do konca VI. stoljeća. U to doba (568.—592.) dakle bijahu današnje istočno-alpinske zemlje: Austrija, Štajerska, Koruška, Kranjska, istočna čest Tirola, Furlanska, Gorica i sjeverna Istra naseljene slavenskim plemenima, od kojih postade narod, koji se sam zove *Slovenci.* Susjedni Nijemci zvahu i zovu danas Slovence imenom *Winden* (Vinidi, Winidi).

U zemljama današnjih Slovenaca pojaviše se kasnije nakon dovršene seobe dvije zasebne oblasti:

a) *Karantanum* (Carantania, Carinthia), koja postade od rimske pokrajine Norikum, a obuhvataše današnju Štajersku, Korušku i istočni dio Tirola. Po zemlji prozvaše se kasnije i tamošnji slavenski žitelji Korutani (Carantani, ruski ljetopisac Nestor zove ih još u 12. stoljeću Horutani.

b) *Karniola,* koja postade od jednoga dijela stare Kranije (s toga i diminutiv Karniola) i onoga dijela stare Panonije, koji je međašio s Karnijom. Ime Karniola zamijeni u X. stoljeću slavensko ime *Krajina* ili *Krajna* (Chrain, Chreine), odakle postade današnje ime Kranjske.

U staroj Karantaniji vladahu isprva domaći slavenski knezovi. Središte njihove vlasti bijaše ne-

sumnjivo u okolici današnjega Celovca (glavnoga grada Koruške) i Vrpskoga jezera, naročito pak na glasovitom *Gosposvetskom polju,* kojim protječe rijeka Krka (Gurk s Glinom (Glan), i na kojem nekad stajaše slavni rimski grad Virunum.[1]) Poimence se spominju Knezovi Borut (749.), Gorazd, Hotimir (753.). No već g. 772. dođe Karantanija pod susjednu bavarsku Vojvodinu, a god. 788. zajedno s njom pod vlast franačkoga kraljevstva. Od toga časa ostade pod tuđim (njemačkim) gospodstvom do danas. Nijemci potisnuše ili ponijemčiše kroz stoljeća stare slavenske žitelje Karantanuma tako, da ih danas imade na okupu samo na jugu Drave, dočim su krajevi na sjeveru Drave i oko gornje Mure skroz ili pretežno njemački.

Od staroga Karantanuma (Carinthia), koji bi 995. god. podignut na samostalnu vojvodinu, postadoše uz ino i dvije današnje zemlje: Štajerska i Koruška. Da vidimo, imade li u njima kakova traga imenu hrvatskomu.

U sjevernoj Štajerskoj, a uz gornju Muru stoji među Ljubnom (Leoben) i Judenburgom mjesto, koje se zove *Kraubat.* To se ime spominje mnogo puta već u poveljama 11.—13. stoljeća, a piše se redovito *»Chrowat«.*[2]) Njemački spisatelj M. Felicetti, koji se je mnogo trudio oko stare topografije Štajerske, tumači to ovako: Mit dem urkundlichen Ausdruck »Crawat« war in der alten Zeit weniger der Begriff eines Ortes, als der einer *gewissen Gegend zu beiden Seiten der Mur verbunden.* Es wird (1074) eine »decima ad Chrowat ex utraque parte fluminis«; (1196) die »ecclesia s. Georgii ad Chrowat« (das heutige Kraubat) und die »ecclesia sancti Stephani in Chrowat« (das heutige St. Stephan in der Lobming) genannt. Beide Kirchen waren Filialkirchen der Pfarre Liesnich (St. Michael), welche nachweisbar dem Leobner Comitate zugehörte[3]). Pošto i sam Felicetti sudi, da se je pod »Chrowat« razumijevao neki predjel, to je nedvojbeno taj »Chrowat« bio *slavenska župa,* koja je po svoj prilici dobila ime od slavenskoga plemena, zvana Chrowat ili Hrvati. Sam Krones veli naime: »Eine andere Grundbedeutung (za Chrowat) als »chruvat« — »hrvat« (Mikl., 91) lässt sich allerdings schwerlich auffinden[4])«. Prema svemu tomu nema nikakove sumnje, da je još 11.—13. stoljeća u gornjoj Štajerskoj postojala uz gornju Muru slavenska župa »Hrvati«, koja je opet prozvana od istoimenoga plemena, što no se je možda još u 6. ili 7 stoljeću ondje naselilo. No pođimo dalje.

U Koruškoj imade u okolišu Miljskoga jezera mjesto, koje tamošnji Nijemci zovu *Kraut.* To je ime skroz iskvareno od sredovječnoga *»Chrowat«,* koje se više puta spominje u listinama 11. i 12. stoljeća. U celovačkom je muzeju izvorna povelja, kojom predstojnica manastira sv. Jurja god. 1190. daje grofu Otonu od Ortenburga »einen Fischbezug von 2 Huben in *Chrowat«*[5]). Nesumnjivo je također, da i taj Chrowat potječe od imena Hrvat.

Čini se, da je sve u današnji Tirol dopiralo ime hrvatsko. Ima jedna povelja Kralja Otona III. od 19. srpnja 993., izdana u Magdenburgu, kojom on dariva »cuidam Sclavo Zebegoj nominato duos mansos in uillis Suarzdorf, Podinauviz, Duchumuzlidorf, Gumulachi et *Donplachi* nominatis et in *pago Croudi* vocato et in comitate Otgeri comitis iacentes«. Neki tvrde, da se mjesto Donplachi (Douplachi-

---

[1]) *Klaić* Vj., Slava na Gosposvetskom polju (Vijenac od god. 1889., str. 28.)

[2]) *Zahn* J., Urkundenbuch des Hercogthums Steiermark, I. i II., Graz 1875.—1879. Vidi I. svezak str. 66, 91, 177, 185, 192. 230, 509, 686, 696, zatim II. svez. str. 237, 501, 502, 575, Tu se spominju i vlastela: Wernherus, de Chrowat, Chunrat de Chrowath, Otto miles de Crowat, Otto de Chrawat et filius suus; zatim »judicium generale de Chrawat«, i t. d.

[3]) *Felicetti von Liebenfels M.,* Ueber die Lage des »Pagus Chrouuat«. (Beiträge zur Kunde steiermärkischer Geschichtsquellen, 5. Jahrgang, Graz 1868., str. 103.)

[4]) *Krones,* Die deutscke Besiedelung der östlichen Alpenländer Stuttgart, 1889., str. 339., nota 77.

[5]) *Krones,* op. cit. 338. nota 75.

Toblach) mora tražiti na Toblaškom polju u Tirolu, pa da je onda i »pagus Croudi = Hrvati« tamo stajao; no tomu se opet protive drugi povjesničari, kao Krones i Felicetti.[6])

Sigurno je međutim, da je u staroj Karantaniji u X. stoljeću opstojala župa slavenska, koja se u spomenicima naročito zove *»pagus Crouuati«*. Ta se župa spominje u samim vjerodostojnim kraljevskim poveljama. Evo izvatka iz njih:

a) *954. god.* Kralj njemački Oto I. dariva u Regensburgu 31. kolovoza kleriku Dietprechtu »hobas duas proprietatis nostrae in loco Zuric ac in pago *Crouuati* et in ministerio Hartuuigi«[7]).

b) *961. god.* Kralj Oto dariva u Regensburgu 13. veljače kleriku Dietprechtu »predium... inter duos montes Coroztou et Coziae, a uertice montis Zuuetlobrudo usque ad uillam Bulcsisc... in *pago Crauuati* et in ministerio Hartuuigi comitis«[8]).

c) *979. god.* Kralj Oto II. dariva u Riedu 9. listopada »cuidam fideli Aribo nominato... tres regales hobas in villa Lebeniah et Glanadorf et Malmosic ac Buissindorf et Bodpechach in regimine uualdpodonis Hartuuici in pago *Chruuat* sitas[9]).

U Karantaniji (Karentani) opstojala je dakle god. 954.—979. slavenska župa zvana pagus Chrouuat, u kojoj je vladao u ime njemačkoga kralja grof Hartwig (uualdpodo = walpoto = Gewaltbote). Pomenuti već spisatelj Felicetti nastojao je posebnom raspravom[10]), da što točnije ustanovi položaj i prostranstvo te slavenske župe. Sabravši još ine podatke o grofu Hartwigu odredi najprvo sijelo njegove državine, a onda s pomoću mjesnih imena u gornjim trima poveljama označi točno položaj i opseg župe »Chrouuat«. Po njegovu nepobitnu istraživanju prostirala se je ta župa upravo na *Gosposvetskom polju*

[6]) *Felicetti,* str. 103. Krones str. 338, nota 75.
[7]) *Zahn,* op. cit. I., str. 27.
[8]) Ibid. str. 28.
[9]) Ibid, str. 34.
[10]) Ueber die Lage des »pagus Chrouuat« pag. 98—103.

i u njegovoj okolici, dakle na onom rimskom starinom posvećenom tlu, gdje su stolovali prvi slavenski knezovi Karantanije. Felicetti priložio je svojoj raspravi i kartu župe »Chrouuat«, po kojoj se vidi, da se je ta župa prostirala naokolo rijeke *Krke* (sravni Krku u Dalmaciji) i *Gline* (sravni Glinu u Hrvatskoj), da je na njezinu tlu bio starorimski grad Virunum, da je na nju spadao teritorij današnjega Celovca (glavnoga grada Koruške), da je u njezinu kotaru bila glasovita crkva od Gospe svete (Marija Saal, Maria in Solio, Maria ad Karantam), možda najstarija kršćanska crkva u današnjoj Koruškoj. U opsegu župe Chrouuat uzdizala se napokon i stolica njemačkoga kralja (sedes regalis), prozvana kasnije »civitas Carantana« (Karnburg, slovenački Krnski grad), ispod koje je stajao kameni stol, na kojem je sve do god. 1414. umještao (instalirao) korutanski seljak svoga vojvodu.

Župa Chrouuat bila je dakle u političkom središtu staroga rimskog Norikuma i sredovječnoga Carantanuma. Po tome su i slavenski žitelji njezini, koji su se bez sumnje zvali *Hrvati*[11]), imali najodličniji položaj u čitavoj zemlji. Ta oni su bili odabrani podanici »kraljevske zemlje« (»das Pfalzgebiet Kärntens« u Kronesa), gdje je stolovao najprvo kraljev pouzdanik facgraf, a u kasnije doba vojvoda čitave Karantanije.

Uzevši sve to na um, laglje nam je sada shvatiti jedno mjesto u nekom pismu 11. stoljeća, koje se je doslije skroz krivo tumačilo.

[11]) Krones op. cit. na strani 339. piše: »Obnum jenes Crouati als Gaubezeichnung Kärntens sich auf dem Namen des Volkes bezieht welches um die Mitte des siebenten Jahrhunderts im Süden der Donau im Binnenlande Dalmatiens, in Hochkroatien und Bosnien, gleichwie auf den Inseln des Quarnero und der westlichen Adria heimisch wurde und dann mit den Slovenen an der Save und Drau verschmolz, indem es sie in den Bereich seiner Macht zog, — oder ob der Name auf slovenischem Boden mit den Kroaten nichts gemein hat, sondern einen landschaftlichen Bruchtheil des Slovenenvolkes darstellt, gehört zu den nicht eben seltenen Rätselfragen dieser dunklen Zeiten.

Nije prošlo ni pedeset godina iza toga, što se pagus Chruuati u poveljama spominje, kad je za njemačkoga kralja Henrika II. postao karantanskim vojvodom *Adalbero* iz porodice Eppensteina. I on je bez sumnje poput svojih predšasnika stolovao u Krnskom gradu, i njemu su negdje Hrvati Gosposvetskoga polja bili najmiliji i najpouzdaniji podanici. No najednom se Adalbero god. 1028.—1035. stade svađati s njemačkim kraljem Konradom II., nasljednikom Henrikovim. Razmirice se napokon svršiše tako, da je kralj god. 1035. vojvodu Adalbera udario državnim progonom i lišio ga vojvodine njegove.

Ali Adalbero spremi se na žestok otpor. O njegovim pripravama piše se u nekom pismu od iste god. 1035., pa se javlja među inim, da se govori, *»kako je Adalbero, uzdajući se u Hrvate i Mirmidonce,* nakanio oprijeti se kraljevoj vlasti«[12]).

Tko su ti Hrvati, u koje se Adalbero pouzdaje? Neki hrvatski posvjesničari tvrdili su dosad, da se je Adalbero sporazumio s kojim hrvatskim kraljem (Stjepanom I.); ali po svemu, što smo doslije spominjali, nema sumnje, da su ti Hrvati od god. 1035. žitelji karantanske župe »pagus Chrouuati« od god. 954.—979.

Iza godine 1035. nismo našli više spomena tim Hrvatima u Karantanumu.

2. Hrvat u zemljama srpskim.

I. Najstariji *domaći* ljetopis, koji priča zgode Hrvata i Srba, jest *»kronika popa Dukljanina«*. Tu je kroniku sastavio u polovici XII. stoljeća neki pop dukljanske ili barske nadbiskupije, upotrebivši za

[12]) Ergo dicunt, ipsum Adalberonem, confisum Cruvvatis et Mirmidonibus, regiae potestati velle resistere..... Giesebrecht, Geschichte der deutschen Kaiserzeit, Aufl. IV. Band II. str. 700.

svoje djelo koje stare knjige, koje pričanje starijih ljudi.[13])

Pop Dukljanin pripovijeda, da je u staro doba čitava zemlja od Jadranskoga mora do Drine, Save i Šare planine (na jugu) bila podložna *jednome* kralju. To jedno *slovinsko kraljevstvo* (regnum Sclavorum) obuhvatalo je velik dio kasnijih pokrajina i oblasti hrvatskih i srpskih. Prvi kraljevi slovinski bili su pogani, te su sa svojim pukom progonili stare latinske žitelje Dalmacije. No najednom prigrlio je jedan od tih slovinskih vladara kršćansku vjeru, pa je onda nastojao, da u sporazumku s carem bizantskim i rimskim papom uredi svoju državu i obnovi kršćansku crkvu u podložnoj zemlji. Da bi se to lakše izvelo, sazove kralj »sav puk podložne zemlje« zajedno s banovima, županima i satnicima njegovim na veliki sabor (shod), koji će se sastati na prostranom *Duvanjskom polju* (in planitie Dalmae).

Kad se je u određeno doba skupio narod na Duvanjskom polju »oda svih rusagov«, koji su bili pod kraljem, dođoše i kardinali i biskupi, poslani od rimske stolice, a za njima stigoše i poslanici bizantskoga cara. Sabor trajaše dvanaest dana; osam dana vijećalo se o Božjem zakonu i o crkvenim stvarima, četiri pak dana raspravljalo se o kraljevskoj vlasti, o vojvodama i o županima. Čitale se i povelje, latinske i grčke, izdane od papa i careva. Na posljetku okrunjen bi kralj od legata rimskoga pape svečano po običaju rimskih kraljeva (more Romanorum regum).

Poslije krunisanja uređivala se crkva i država Najprvo biše posvećeni i namješteni nadbiskupi (jedan u Spljetu — Saloni, drugi u Duklji); i sva sila biskupa; tom bi prigodom ustanovljeno, da biskupi ne smetaju jedan drugomu, nego da svaki biskup upravlja svojom biskupijom.

Iza toga uređena bi država. Prema starim povlasticama i poveljama razdijeljeno bi slovinsko kra-

[13]) *Crnčić Ivan* dr., Popa Dukljanina ljetopis. U Kraljevici 1874.

*

ljevstvo po toku rijeka u pojedine pokrajine i oblasti, kojim biše međaši određeni. Sva zemlja, kojoj rijeke s planina utječu u more (jadransko), prozvana bi *Primorje* (Maritima); ona zemlja pak, kojoj rijeke teku s planina na sjever u Dunav, nazvana bi *Srbijom* (Surbia). Primorje razdijeljeno bi opet u dvije pokrajine: oblast od Duvanjskoga polja, gdje je bio sabor, pa na sjever do Vinodola (Valdevino) dobi ime *Bijela Hrvatska* ili *Dolnja Dalmacija* (Croatia Alba, quae et inferior Dalmatia), te imaše biskupije u Spljetu, Trogiru, Skradinu, Zadru, Ninu, Rabu, Osoru, Krku i Dubrovniku; oblast pak od Duvanjskoga polja pa na jug do Drača dobi ime *Crvena Hrvatska* ili *Gornja Dalmacija* (Croatia Rubea, quae et superior Dalmatia); — u toj oblasti biše ustanovljene biskupije u Baru, Budvi, Kotoru, Ulcinju, Svaču, Skadru, Drivastu, Pilotu, Sorbiju, Bosoniju, Trebinju i Zahumlju. Jednako bi i *Srbija* ili *Zagorje* (Surbia, quae et Transmontana) razdijeljena na dvije oblasti: na *Bosnu,* koja je sezala od rijeke Drine na zapad do planine Borave (ad montem Pini); i na *Rasu* (Raška zemlja), koja je opet od Drine dopirala na istok do rijeke Laba i Lipljana (na Kosovu polju).

Razdijelivši tako kraljevstvo namjestiše u nekim pokrajinama po jednoga bana (t. j. vojvodu) od braće i rođaka kraljevih, zatim župane i satnike (centuriones) od plemenitih ljudi. Svaki ban imat će pod sobom sedam satnika, koji će pravedno narodu suditi, danak primati i banovima ga predavati; od dobivenog danka dat će bani polovicu kralju, a polovica ostat će njima. Župani imat će uza se po jednoga satnika, koji će puku suditi; od svoga dohotka dat će kralju dvije trećine. Župan će upravljati svojom oblasti samostalno, te se ne će pokoravati banu, nego jedino kralju. I biše još mnogi drugi dobri zakoni i običaji ustanovljeni kako se može čitati u slovinskoj knjizi, koja se zove »Methodios«.[14])

[14]) Ljetopis popa Dukljanina, glava I.—X. (po Crnčićevu izdanju).

Eto tako priča pop Dukljanin o velikom saboru na Duvanjskom polju. Ne znamo, kad se je sastao taj sabor, pače ne znamo, da li ga je kad i bilo, ali iz pričanja Dukljaninova razbiramo ipak dvoje:

1. da je on još u polovici 12. stoljeća mislio i vjerovao, da su u staro doba Hrvatska, Bosna i Srbija bile pod *jednim* pladarom kao *jedna* država; i

2. da je on čitavo staro-dalmatinsko primorje od Duvanjskoga polja do grada Drača zvao *Crvenom Hrvatskom,* kojoj je pribrajao gradove Kotor, Skadar, Bar, Ulcinj, Svač i t. d. Grad Dubrovnik bio je po njegovu u Bijeloj Hrvatskoj, ili bolje, na međi Bijele i Crvene Hrvatske.

II. Pa i poslije Duvanjskoga sabora — kako Dukljanin priča — vladao je slovinskim kraljevstvom, t. j. Primorjem i Zagorjem (Hrvatskom i Srbijom) uvijek po *jedan* kralj i *jedna* kraljevska porodica. Nasljedstvo nije bilo određeno: sad je naslijedio sin oca, sad mlađi brat starijega. Dva brata *blizanca* razdijeliše si pače kraljevstvo, te je jednoga zapala Hrvatska ili Primorje, a drugoga Srbija (Zagorje). Preživjeli brat ujedini opet državu. Kasnije se odmetne Bijela Hrvatska, pa je tadanji kralj skuči s pomoću Bosanaca i Rašana. Iza toga pobuniše se opet velikaši Bosne, te ubiše jednoga kralja. Njegov sin međutim zajedno s banom svlada ustaše, te ih kazni strašnom smrti. Bilo je kasnije krvavih smutnja i u kraljevskoj porodici, kad se dizao sin na oca; bilo pače i bezvlađa, kad su pojedinama pokrajinama vladali bani, u Raši pak veliki župan (jupanum majorem), kojemu su se pokoravali ostali tamošnji župani. Nato zavladaše opet potomci stare kraljevske porodice u *čitavoj* državi, kojima se međutim otimahu veliki župani u Raši. No jedan kralj iznova pokori Rašu. Bijaše to kralj Bela, koji u slavu svoje pobjede sagradi u Raši hram sv. Petra apostola. Kad kralj Bela umre, potomci velikoga župana

Raškoga ne htjedoše priznati udove njegove ni sina njegova. Za Rašanima povedoše se bani i župani ostalih pokrajina. Kad mladi kralj odraste, oženi se kćerju bana u Bijeloj Hrvatskoj. Za sinova njegovih raspade se slovinsko kraljevstvo: jedan sin njegov po imenu Prelimir, ostade kraljem u Crvenoj Hrvatskoj, drugi sin Krešimir zavlada kao kralj u Bijeloj Hrvatskoj, koji svojoj kraljevini pridruži još i banovinu Bosnu. Za Rašu nema spomena, bit će da su tamo opet samostalno zavladali veliki župani. Malo zatim umre bugarski car Petar (god. 968.).[15])

Tako se — po Dukljaninu — negdje *u prvoj polovici 10. stoljeća* raspade slovinsko kraljevstvo na troje: na kraljevinu Bijelu Hrvatsku s Bosnom, gdje no vladaše Krešimir i njegov rod, zatim na kraljevinu Crvenu Hrvatsku, gdje upravljaše Prelimir — i napokon na Rašu, gdje zagospodovaše samostalni veliki župani.

Pop Dukljanin pripovijeda odsad jedino zgode Crvene Hrvatske od 950. do 1150.; o Raši govori tek mimogredce, Bijelu pak Hrvatsku i njezine vladare više ni ne spominje (osim sina Krešimirova Stjepana).

Još za Prelimira — nastavlja Dukljanin — nastadoše opet tjesniji snošaji među Crvenom Hrvatskom i Rašom, jer se Prelimir oženi Prehvalom, kćerju raškoga velikoga župana, te vrati njezinu ocu Rašu, koju mu bijahu Grci oteli. Poslije toga razdijeli Prelimir svoju državu među svoja četiri sina: jednomu dade *Zetu* (Zentae regionem, staru Duklju) s Papratnom, Budvom i Grbljem; drugome dade *Travunju* (Trebunia) s devet župa (Kruševica, Vrm, Risan, Dračevica, Konavli), trećemu dade *Hum* s devet župa (Ston, Dabar, Popovo); a četvrtome udijeli *Podgorje (Submontana)* s Onogoštem, Pivom, Komom, Neretvom i Ramom.[16])

[15]) Ibid. glava XI.—XXX.
[16]) Ibid. glava XXX.

Potomci kralja Prelimira vladahu uz razne nevolje i borbe Crvenom Hrvatskom i dalje. God. 1018. pokori bizantski car čitavu Bugarsku, Rašu, Bosnu i Dalmaciju i čitavo primorje sve do međa doljne Dalmacije (Bijele Hrvatske). Tako dođe Crvena Hrvatska pod Grke. No već za koju godinu obnovi potomak stare kraljevske porodice, po imenu Dobroslav (Stjepan Vojislav?) staro kraljevstvo crveno-hrvatsko. Za Dobroslavom sjedne na prijestolje sin mu *Mihajlo*. Taj Mihajlo pošalje svoga sina *Petrislava*, da bude veliki župan u Raši, drugoga pak sina *Bodina* dade Bugarima za cara. No Bodin bude od bizantske vojske razbit i zarobljen. Oslobodivši se sužanjstva stupi Bodin kasnije na očevo prijestolje. Oko g. 1085. osvoji on Bosnu i Rašu. U Raši namjesti dva župana od svoga dvora: *Vukana i Marka*. Po smrti Bodinovoj poče njegovo kraljevstvo padati, dok je Raša za Vukana i njegovih nasljednika jačala. Bodinovi nasljednici sve se teže otimahu raškim velikim županima: *Urošu* i sinu mu *Deši*. Poimence je Deša u doba bizantskoga cara Emanuela Komnena (1143.—1180.) radio na zator crveno-hrvatskoga vladara Radoslava, koji je bio tako slab, da se nije više ni zvao kraljem, nego naprosto knezom.[17])

S Radoslavom svršava pop Dukljanin svoje pričanje. — I opet ne ćemo potanko razglabati svaku njegovu riječ; nama je dovoljno da istaknemo:

1. Pop Dukljanin u 12. stoljeću znade, da su od Duvanjskoga sabora sve do smrti bugarskoga cara Petra (968.) Hrvatska bijela i crvena, Bosna i Raša tvorile *jednu* jedinu državu: tek u polovici X. stoljeća razdvojila se ta kraljevina u dvije ili tri državice.

2. Crvena Hrvatska postojala je iza toga kroz daljna dva stoljeća kao samostalna kraljevina, dok joj nije zaprijetila propast od raških velikih župana u doba bizantskoga cara Emanuela Komnena.

[17]) Ibid. glava XXX.—XLVII.

III. Pop Dukljanin znade dakle za Bijelu Hrvatsku i za Crvenu Hrvatsku. On, koji je *prije* osnutka posebne srpske države i prije Stjepana Nemanje napisao zgode »slovinskoga kraljevstva«, on, koji je živio u srcu »gornje Dalmacije«, u gradu Baru, on, koji je crpao iz *pisanih izvora* i iz *narodne tradicije* (a patribus nostris et antiquis senioribus veridica narratione referre audivi) — taj pop Dukljanin izrijekom kaže, da se je čitavo primorje dalmatinsko od Duvanjskoga polja do grada Bara zvalo *Crvena Hrvatska.* Dukljanin poimence nabraja sve primorske gradove Crvene Hrvatske, on znade, da su njoj pripadali Kotor, Budva, Bar, Ulcinj, Skadar, Trebinje, Pilot i dr.; on znade, da su se onuda sterale četiri oblasti: Hum, Travunja, Podgorje i Zeta; on napokon potanko nabraja sve župe tih oblasti. Dukljanin, ma da je mnogo toga pobrkao, ipak je mogao znati, *kako se je zvala zemlja, koja mu bijaše postojbina,* a sigurno nije imao razloga, da je inače krsti, nego što se odista zvala. Zato ne ćemo pogriješiti, ako mu povjerujemo, da se je zemlja od Duvna do Bara u *staro doba* (prije Nemanjića) zvala Crvena Hrvatska, i da je barem do polovice 10. stoljeća bila s Bijelom Hrvatskom *jedna* država.

Za čudo je, kako Dukljaninovo pričanje donekle utvrđuje i bizantski car *Konstantin Porfirogenet,* najstariji grčki povjesničar o Hrvatima i Srbima, koji je pisao upravo dvijesto godina prije Dukljanina.

Istina doduše, car Konstantin, opisujući hrvatske zemlje, kakove su bile upravo u onaj čas, kad je on svoje djelo »de administrando imperio« sastavljao (naime god. 949.—952.), ne zna za onu Hrvatsku, koju Dukljanin zove »crvenom«, pače se čini, da je Konstantin pribrajao oblasti Hum, Neretvu, Travunju i Zetu srpskim zemljama, a ne hrvatskim; no uza sve to podudara se Konstantin toliko s Dukljaninom, a i pobija neke svoje tvrdnje indirektno,

da se upravo tim može dokazati ispravnost Dukljaninova kazivanja.

a) Konstantin opisuje potanko onu Hrvatsku, koju Dukljanin zove bijelom, i za čudo, da se gotovo na vlas slažu. Konstantinu je ono Hrvatska uopće, što je Dukljaninu bijela Hrvatska napose; po Konstantinu se ta Hrvatska stere od Livna i Imotskoga do Gačkoga (Otočca), a po Dukljaninu od Duvna do Vinodola. Konstantinu je pače poznato čak i ime *Bijela Hrvatska* (ἡ μεγάλη καὶ ἡ ἄσπρη Χροβατία), samo on ne traži te zemlje u Dalmaciji, nego negdje na sjeveru Karpatâ, pak kaže, da ima svoga vlastitoga kneza, koji se pokorava velikomu kralju Otonu od Francije i Saske.

b) Konstantin se slaže potpuno s Dukljaninom opisujući Srbiju. I on zna za oblast Bosnu (Χωρίον Βόσωνα) kao sastavni dio Srbije, njemu je Σερβλία isto, što Dukljaninu Surbia ili Zagorje.[18])

c) Konstantin ne zna za crvenu Hrvatsku, ali je zato u *najvećoj neprilici,* kad mu je govoriti o onim oblastima, koje sastavljaju Dukljaninovu crvenu Hrvatsku. Zato on ni ne pribraja te oblasti Srbiji (kao sastavne česti njezine), već reda njihove žitelje uz Hrvate i Srbe, očit znak, da sam ne zna pravo, kamo bi s njima. Tako primjerice kaže u 29. glavi πᾶσα ἡ Δελματία καὶ τὰ περὶ αυτὴν ἔθνη. οἷον Χρωβάτοι, Σέρβλοι, Ζαχλοῦμοι, Τερβουνιῶται, Καναλεῖται, Διοκλητιανοὶ καὶ Ἀρεντανοὶ. Čemu to nabrajanje, ako su Zahumci, Travunjci, Konavlani, Dukljani i Neretljani i *onako Srblji?*

Čitajući pozorno glavu 32.—36. Konstantinova djela, lasno ulazimo u trag, odakle potječe njegova bludnja. On naime misli, da Srblji, Humljani, Travunjci, Dukljani i Neretljani potječu od *»nekrštenih Srba«* na sjeveru, te znade za »bijele Srbe« upravo kao i za »bijelu Hrvatsku« na sjeveru Kar-

[18]) Zanimljivo je, što Konstantin u 30. glavi govori o međašima: πρὸς τὰ ὀρεινά — i πρὸς τὴν παραταλασσίαν. Eto traga Dukljaninovu Zagorju i Primorju.

pata, otkud su, kako veli, došli Hrvati. Konstantin je međutim u očitoj bludnji, kad tvrdi, da južni Hrvati i Srbi potječu od sjevernih.[19]) Ako dakle ne stoji, da su južni Hrvati i Srbi potekli od sjevernih, onda ne stoje ni *konsekvencije njegove tvrdnje,* da su Humljani, Travunjci, Dukljani i Neretljani za to Srbi, što su se tobože poput južnih Srba doselili od bijelih Srba na sjeveru.

Srpsko porijeklo Humljana, Dukljana, Travunjaca i Neretljana osniva se u Konstantina jedino na krivoj premisi, da su se ta plemena doselila poput južnih Srba iz zemlje »bijelih, nekrštenih Srba« na sjeveru; pošto pak ta njegova premisa ne stoji, otpada također sve, što se iz nje izvodi.

d) U poglavlju 30. govori Konstantin, kako su Hrvati, razbivši Avare, obladali za bizantskoga cara Heraklija starorimskom provincijom Dalmacijom (κατεκρατήθη παρὰ τῶν Χρωβάτων). No kano da Hrvatima nije stara *Dalmacija* bila dosta prostrana, jer Konstantin namah dodaje, da se je jedan dio Hrvata odružio od braće svoje, pak zavladao *Ilirikom i Panonijom* (ἐκράτησε τὸ Ἰλλυρικὸν καὶ τὴν Παννονίαν), te osnovao državu s posebnim vladarom. Vječna je šteta, što Konstantin nigdje ne opisuje te druge hrvatske države u Iliriku i Panoniji. Da je Hrvata od iskona bilo u Panoniji, suviše je poznato; no gdje su bili ti *ilirski Hrvati,* gdje je taj od Hrvata osvojeni *Ilirik?* Neki misle, da je taj Konstantinov Ilirik bio čak na gornjem Vardaru oko Skoplja, a na istoku

[19]) »Ako je tomu tako, onda se sama po sebi ističe *neosnovanost Konstantinove tvrdnje,* »da (južni) Srbi proističu od nekrštenih ili bijelih Srba«; jer južni Srbi spadaju na drugu granu slovensku, naime na jugoistočnu, kojoj osim najsrodnijih im Hrvata pripadaju još Slovenci, Bugari i Rusi«. *Rački* Fr. dr. Bijela Hrvatska i bijela Srbija (Rad jugoslav. akad. LII. str. 175). Poredi još i to: »S toga ona tvrdnja Konstantinova, da naime južni Srbi polaze od bijelih nekrštenih Srba njegove dobe, ne imajući nikakova znanstvenoga osnova, ima se smatrati *pukom kombinacijom* njegovom, na koju bijaše istovjetnošću imena zaveden«. Ibid., pag. 177.

gradu Draču[20]); no mi ne ulazimo ovaj čas u to, nego samo bilježimo, da je po *samome* Konstantinu hrvatski narod naselio ne samo Dalmaciju (koja se je sterala od Istre uz more do Drača, a u nutarnjoj zemlji do Dunava), nego još i Panoniju i Ilirik. Ako je pak hrvatski narod napučio Dalmaciju i *Ilirik,* kako da onda ne stoji Dukljaninova »gornja Dalmacija ili Crvena Hrvatska«?

e) U 31. glavi govori Konstantin o Hrvatskoj, kakova je bila za njegova vijeka, to jest *u polovici X. stoljeća,* kad je on svoje djelo pisao. Tada je kraljevina Hrvatska obuhvatala po prilici onu oblast, koju Dukljanin zove »Bijela Hrvatska«, naime zemlju od ušća Cetine i Imotskoga do grada Labina u Istri. U to doba imala je ta Hrvastka, kako Konstantin javlja, već svoju mornaricu i narodnu vojsku, pače on izrijekom veli, da je tada imala *30 velikih brodova na moru.* No on namah dodaje, da je Hrvatska u prijašnje doba imala *još veću vojsku* i

[20]) »Teže se može protumačiti, kakov opseg mogao je imati *Ilirik* po Konstantinu... Buduć na gore navedenom mjestu Konstantin razlikuje Ilirik od Dalmacije... ne bismo se usudili Ilirik urinuti u koji kut Dalmacije u navedenom opširnijem smislu (naime od Bara do Istre i Dunava). S toga sudimo, da je Konstantin pod Ilirikom tudier razumievao eparhiju II. Macedonije s glavnim gradom Στόβοι. U ovoj eparhiji staroga Ilirika Konstantin uz ine gradove navadja Ζάπαρα; ovaj pak, nekad stolica biskupa, *ležao je na gornjem Vardaru okolo Skoplja,* dakle u staroj Dardaniji...« *Rački* Fr. dr. Ocjena starijih izvora, Književnik I. 62.—63. — Zanimljivo je, što *Stojan Novaković* u jednoj raspravi misli o tom Iliriku. On naime, pobijajući Nijemce Krause-a i Dümmlera, tumači Konstantina tako, da su Hrvati Dalmaciju *naselili,* a Panoniju i Ilirik samo *osvojili* t. j. da su tamošnja slavenska plemena pokorili. Novaković piše: »Konstantin Porfirogenit sam deli *osvojenje* od *naseljenja«.* No na čemu osniva Novaković tu svoju hermenevtiku? Konstantin naročito veli u glavi 30., da je Dalmacija od Hrvata κατεκρατήθη. a Ilirik i Panonija da je dio Hrvata ἐκράτησε. Kakva je tu razlika? No Novaković dao se je zavesti latinskim prijevodom grčkoga teksta, gdje je prevodilac prvi put preveo »posessa«, a drugi put »occupavit«. Navodimo to samo za primjer, da se vidi, kako neki te neki grade historiju (Vidi Novakovićeve Srpske oblasti X. i XII. veka, 104—105).

mnogo *veću* mornaricu; hrvatska vojska da je brojala 100.000 pješaka i 60.000 konjanika, zatim 80 velikih i 100 manjih brodova sa 5200 mornara. Taku vojenu silu imala je Hrvatska za svojih vladara *Trpimira i Kresimira;* no kad je poslije Kresimira sjeo na prijestolje njegov sin *Miroslav,* diže se nakon vladanja od četiri godine na njega ban *Pribunja,* te ga ubije. Sada nastadoše smutnje, s kojih oslabi hrvatska *sila na kopnu i moru:* mjesto predašnjih 80 velikih brodova imala je Hrvatska u njegovo doba samo 30, dakle za pedeset manje! Ako je pak Hrvatska prije Konstantina imala veću *vojsku na kopnu i na moru,* e onda je morala u predašnje doba biti i *veća,* mnogo veća nego u polovici X. stoljeća, kad ju Konstantin opisuje.

Upravo dakle podaci Konstantinovi o vojnoj snazi Hrvatske nukaju nas, da ustvrdimo, da je Hrvatska prije polovice desetoga stoljeća morala biti kud i kamo veća, nego u njegovo doba, kad je dopirala od Imotskoga i Cetine do Istre. No gdje da tražimo one pokrajine, koje su za bune bana Pribunje otpale od Hrvatske? I tu nam Konstantin sam ide na ruku, kad naročito spominje, da se je *pomorska sila hrvatska smanjila od 80 velikih brodova na 30;* one dakle pokrajine, koje su poslije Miroslava otpale od Hrvatske, *morale su biti uz more.* Pošto je primorje od Istre do ušća Cetine još za Konstantina bilo bitni dio Hrvatske, tražiti nam je te otpale *pokrajine na jugu Cetine:* u zemlji Neretljana, Humljana, Travunjaca i Dukljana, dakle u onim oblastima, koje pop Dukljanin zove skupnim imenom »Crvena Hrvatska«. Konstantin tim indirektno potvrđuje Dukljaninovu Crvenu Hrvatsku.[21])

[21]) Imade mjesto jedno u mletačkoga ljetopisca Ivana (Johanis chronicon Venetum, Pertz, Monumenta Germaniae, Scriptores VII, 22—23), po kojem bi se moglo tvrditi, da je još god. 912. Zahumlje ili Humska zemlja pripadala Hrvatskoj. On naime javlja, da je Petar, sin mletačkoga dužda, vraćajući se iz Carigrada »dum *Chroatorum* fines... transire vellet, a *Michaele* Sclavorum duce fraude deceptus, omnibusque bonis privatus, atque Vulgarorum regi, Simeoni nomine, exilii

f) Konstantin priča, kako već napomenusmo, da se je rasap hrvatske države zgodio poslije *Kresimira,* a za njegova sina Miroslava, na kojega se digao ban Pribunja. To se dogodilo u polovici X. stoljeća, oko g. 950. Znamenito je, što i pop Dukljanin pripovijeda, da se je »slovinsko kraljevstvo« razvrglo u Bijelu i Crvenu Hrvatsku nekako prije smrti bugarskoga cara Petra (968.), dakle također u polovici desetoga stoljeća. Dukljanin čak i prvoga bijelo-hrvatskoga kralja zove *Kresimirom;* napokon i Dukljanin govori o bunama, koje su pojedini bani podizali proti Kresimiru i ocu njegovu.

Ogledavši dakle pobliže Konstantina, uvjerismo se, da on ne pobija Dukljanina i njegove Crvene Hrvatske, nego da ga pače indirektno potvrđuje.

IV. »Crvenu Hrvatsku« popa Dukljanina ne pobija car Konstantin, pače je indirektno potvrđuje. No kako je s drugima bizantskima (grčkima) ljetopiscima i povjesničarima?

Sto godina *poslije* cara Konstantina a nešto manje od sto godina *prije* popa Dukljanina živio je i pisao grčki povjesničar *Ivan Scylitzes.* On je sastavio ljetopis (Ἐπιτομὴ ἱστοριῶν), u kojem je zabilježio zgode bizantskoga carstva od god. 812. do poslije god. 1077.[22])

pena transmissus est«. Mihajlo bio je tada knez humske zemlje. A samo mjesto u kronici ima se prevoditi: »Kad je (Petar) htio proći (a već je prolazio) kroz *hrvatske oblasti* (finis = pagus, regio; vidi *Du Cange,* Glossarium), prevaren bi lukavošću od Mihajla, kneza slovinskoga«. Što se Mihajlo zove »dux Sclavorum«, ne smeta ni najmanje, pošto se i *Domogoj* u Ivana zove »*Sclavorum* pessimus *dux*« (str. 20), pa i *Trpimir, Sedeslav* (str. 21). Uopće valja istaknuti, da je Ivanu ime *Sclavi* i *Croati* istovjetno, kako se razbira iz opisa vojne Petra II. Orseola 997 i 998 godine (dux a Croatorum iudex, Sclavorum regis, Sclavorum regis frater Surigna, itd. (Str. 31. do 33.).

[22]) *Rački* dr. Fr. Scriptores rerum chroaticarum (Rad. LI., str. 166—168. Izdao odlomke Scylitzesove kronike Bekker u Bonnu (Corpus script. histor. Byzant. 1839).

Ivan Scylitzes živio je i pisao dakle u ono doba, kad je Dukljaninova »Crvena Hrvatska« bila već davno odijeljena od Bijele Hrvatske, kad je u svakoj zemlji vladala posebna dinastija. Ivan Scylitzes živio je u doba, kad je u nekadašnjoj Bijeloj Hrvatskoj vladao kralj Petar Kresimir Veliki (1059. do 1073.), a u Dukljaninovoj Crvenoj Hrvatskoj knez ili kralj *Mihajlo,* otac Konstantina Bodina.

Knez ili kralj Mihajlo, kojega sam rimski papa Gregorije VII. god. 1078. zove u pismu »rex Sclavorum«, vladao je Dukljí (Zeti), Travunji, Humskoj zemlji, pače i Raši, te je po tom bio gospodar svih onih zemalja, koje su po caru Konstantinu u polovici X. stoljeća bile *srpske.* Pa da li ih Ivan Scylitzes u XI. stoljeću zove srpskima?

Ne obzirući se na one događaje, koji su se zgađali prijašnjih stoljeća, iznijet ćemo samo ono, što Scylitzes pripovijeda kao *suvremenik.* Govoreći o vladanju bizantskoga cara Mihajla VII. Duke pripovijeda ovako: »Prve godine toga cara, indikcije prve, *narod Srba, koje također zovu i Hrvatima,* izađe da pokori Bugarsku[23]). Iza toga priča Scylitzes potanko, kako su se god. 1073. digli Bugari na noge, da se oslobode bizantskoga gospodstva, pa kako su zamolili dukljanskoga kralja Mihajla, da im dade svoga sina Bodina za cara.[24]) Mihajlo privoli i pošlje sina Bodina u Bugarsku, pridavši mu u pomoć trista kršnih junaka i za savjetnika nekoga *Petrila.* U Prištini na Kosovu polju proglasiše Bugari Bodina za svoga cara i razbiše zatim bizantsku vojsku, koja ih je htjela ponovo skučiti. Iza te slavne pobjede rastavi Bodin svoje čete: s jednom udari on sam prema Nišu i Podunavlju, a drugu pošlje na jug prema gradu Kosturu, povjerivši je svomu prvom savjetniku Petrilu. No Petrilo bi kod Kostura od grčke vojske razbit i jedva živ preko planina pobjegne u Dukl ju (Zetu). Malo zatim bude razbijen i Bodin, pače bi zarobljen i odveden u Carigrad.[25])

Ivan Scylitzes, govoreći o tom, kako su bizantski vojvode suzbili Petrila i kako je on jedva u Duklju k Mihajlu umakao, dodaje još: »uhvatiše pak također i onoga, koji je *iza Petrila u Hrvata po redu vladao,* te ga okovana odvedoše k caru (bizantskomu).[26]) Ivan Scylitzes dakle, ne samo što veli, da se žitelji dukljanskoga kraljevstva zovu još i Hrvati, nego također javlja, da je Petrilo, pouzdanik kralja Mihajla i savjetnik sina mu Bodina, bio vladar nekakvih Hrvata. No tko je taj Petrilo i gdje su ti njegovi Hrvati?

Nema sumnje, da je Petrilo bio znamenita ličnost u kraljevstvu dukljanskom, pošto sam Scylitzes za nj kaže, da je bio prvak uz Bodina.[27]) Nadalje razabiremo, da je morao biti kakav župan ili knez, pošto je imao svoju oblast, u kojoj je vladao, a ta njegova oblast morala je biti negdje blizu ratišta bugarskoga, pošto su bizantski vojvode umah nakon pobjede kod Kostura, čim je on pobjegao u Duklju kralju Mihajlu, provalili u njegovu zemlju i zarobili njegova nasljednika. Petrilova dakle oblast morala se je sterati negdje među Dukljom i Prištinom, na Kosovu polju, a to onda nije drugo, nego upravo oblast *Raša* (današnja Stara Srbija). Naše nagađanje potvrđuje pop Dukljanin, koji izrijekom kaže, da je za kralja Mihajla vladao u Raši *Petrislav,* bizantski Petrilo.[28])

[23]) Τῷ δὲ πρώτῳ ἔτει τῆς βασιλείας αὐτοῦ . . . τὸ τῶν Σέρβων ἔθνος, οὓς δὴ καὶ Χρωβάτας καλοῦσι, τὴν Βουλγαρίαν ἐξῆλθε καταδουλωσόμενον. *Joannes Scylitzes* pag. 714—5.

[24]) Joan. Scylitz. 715—717. *Rački Franjo* dr., Borba južnih Slovena za državnu neodvisnost u XI. vieku. (Rad Jugosl. akademije XXVII. pag. 123 i dalje).

[25]) *Rački.* Borba juž. Slov. 126—127.

[26]) αἱροῦσι δὲ καὶ τὸν μετὰ τὸν Πετρίλον ἐν Χροβάτοις τεταγμένον, καὶ πρὸς τὸν βαδιλέα δεσμώτην ἀπάγουσιν (capiuntque eum, qui post Petrilum in Chrobatis secundum ordinem ducebat, et ad imperatorem vinctum perducunt). Joann. Scyl. 717.

[27]) . . . Πετρίλον τινὰ τὰ πρῶτα παρὰ τῷ Βοδίνῳ φέροντα Ibid, pag. 716.

[28]) Bladimirus cum suis fratribus perrexerunt in Rassam, et obtinuerunt eam. Deditque eam (Rassam) filio Petrislavo ad dominandum. Post hoc perrexerunt Bulgariam et commiserunt praelia multa cum Graecis . . . Crnčićevog izdanja str. 52.

Ivan Scylitzes zove dakle žitelje oblasti Raše naročito Hrvatima i podaje tako imenu hrvatskomu veći opseg, nego sam pop Dukljanin, koji Rašu pribraja bezuvjetno Srbiji. Međutim nama se to čini čudno, jer se sjećamo povjesničara X. stoljeća, cara naime Konstantina, koji kaže, da je od onih Hrvata, koji su naselili Dalmaciju, pošao jedan dio u Illyrik i zauzeo tu zemlju. Illyrik pak Konstantinov ne bi bilo drugo, nego stara Dardania ili kasnija Raša s Kosovim poljem. Dakle Ivan Scylitzes zove žitelje oblasti Raše naročito Hrvatima,[29]) a to je bez sumnje u vezi s onim, što smo izložili u prijašnjem poglavlju govoreći o Konstantinovoj vijesti, gdje javlja, da je čest Hrvata pokorila Illyrik.

Za čudo, kako se sa Scylitzesom podudara suvremenik njegov, ljetopisac *Nicefor Brienij.* Taj ljetopisac bijaše rodom iz Orestije u Macedoniji i najstariji sin patricija jednakoga imena, a suprug duhovite Ane Komnene, kćeri bizantskoga cara Alexija I. Komnena.[30]) Nicefor napisa povijest svoga vijeka, naime događaje od godine 1057.—1081. u četiri knjige. On je pod prije već spomenutim bizantskim carem Mihajlom VII. bio poglavarom Bugarske (1073.), a kasnije ga premjestiše god. 1075. u grad Drač, dakle u neposrednu blizinu dukljanskoga kraljevstva, da suzbija kralja Mihajla, ako bi se nanovo digao, da oslobodi Bugarsku. Nicefor dakle, kao neposredni susjed Duklje i Bugarske, valjda je znao, kako se zovu narodi, s kojima je ratovao, te ih suzbijao. Pa kako on zove svoje najbliže susjede?

[29]) *Rački Fr.* dr. u raspravi Scriptores rerum chroaticarum (Rad LI. pag. 168) piše: »Pa Scylitzes, suvremenik tomu (bugarskomu) ustanku, govoreći o Mihalju i njegovu sinu Bodinu, te o narodu njim podčinjenu upotrebljuje riječi sada τῶν Σέρβων ἔθνος, Σέρβοι, sada Χροβάτοι prem *političkih* Hrvata ondje nije bilo. Značajno je, da on (Scylitzes) u početku svojega pripovijedanja narod u državi Mihalja zove „τῶν Σέρβων ἔθνος“ pak dodaje: οὓς δὴ καὶ Χροβάτας καλοῦσι, kano da bi reći: Srbi su se digli; ali imade ih, koji te Srbe zovu i Hrvati« . . .

[30]) *Rački,* Scriptores rerum chroaticarum, str. 171.

Umah god. 1075. planu rat među Bizantom i dukljanskim kraljem. Sam Nicefor piše, »da su se iznova *Hrvati* i *Dukljani* pobunili, pa da su čitav Illyrik uznemirivali.[31]) No Nicefor stade kroz neko vrijeme vojsku kupiti, pa onda »povede vojsku na *Dukljane i Hrvate«.*[32]) Kralj dukljanski Mihajlo dočeka ga u klancima svoje države, ali iza ljute borbe bude razbit. Nicefor nato zauze neke znamenitije gradove na granici Duklje, pa se onda slavodobitno vrati u svoju stolicu, u Drač.[33])

Nicefor dakle, opisujući vojnu svoju s dukljanskim kraljem Mihajlom, zove svoje protivnike »Hrvati i Dukljani«. No tko su ti Niceforovi Hrvati? Evo što Rački piše: ». . . on (Nicefor) opisujući te dogadjaje, kojih je *glavom svjedok* bio, neprijatelje nazivlje Χωροβάτοι και Διοκλεῖς. Pod ovim drugim imenom razumievao je ljetopisac jamačno stanovnike Dioklije (Zete, sadanje Crne-gore); pod onim prvim imenom (Hrvati) nije *mogao* razumievati stanovnika države hrvatske (Kresimirove i Zvonimirove), jer se ona nije zaratila s carevinom, nego je razumievao stanovnike susjednih Diokliji zemalja, koje su medjašile s dračkom themom i bili saveznici Diokliji«.[34]) Niceforovi Hrvati bez sumnje su dakle oni Scylitzesovi Hrvati, nad kojima je vladao Petrilo i nepoznati nam nasljednik njegov, koji je 1073. dopanuo bizantskoga ropstva.

Žitelje Duklje i susjednih joj zemalja na istoku i jugu zovu Hrvatima i drugi još bizantski

[31]) ἐκεῖθεν δ' αὖθις Χωροβάτοι καὶ Διοκλεῖς ἀποστάντες ἅπαν τὸ Ἰλλυρικὸν κακῶς διετίθουν (inde rursus Chorobati et Dioclenses rebellantes universum Illyricum infestabant) Nicephori Bryenii Commentariorum liber III. (bonsko izdanje) str. 100.

[32]) βραχὺν δέ τινα χρόνον ἐκεῖσε ἐνδιατρίψας ὥστε τὰ πρὸς τὸν πόλεμον ἐξαρτῦσαι, ἐστράτευσε κατὰ Διοκλέων καὶ Χωροβάτων (sumpto autem ibi aliquo non magno temporis spatio ad expeditionem comparandam duxit exercitum contra Dioclenses et Chorobatos) . . . Niceph. Bryen. op. cit. str. 102.

[33]) Rački, Borba južnih Slavena, str. 128—129.

[34]) Rački, Scriptores rerum chroat. str. 171.

pisci sve do 13. stoljeća, poimence pak *Georgius Cedrenus, Ivan Zonaras* i *Nicetas Choniates.*

Georgius Cedrenus, mlađi suvremenik Scylitzesov, napisao je historičko djelo (Σύνοψις ἱστοριῶν) koje počinje stvorenjem svijeta, a svršuje godinom 1057. Govoreći za godinu 840. po prilici o žiteljima Panonije i Dalmacije, zove ih sve zajedno Skitima, pa ih onda redom nabraja: *Hrvati, Srbi, Zahumci, Travunjci, Konavlani, Dukljani* i *Neretljani.*[35]) Po tome je očito, da on ne pribraja Srbima Zahumce, Travunjce i t. d., kako ne čini ni car Konstantin u 29. glavi svoga djela »de administrando imperio«. Pripovijedajući dalje, kako je god. 1019. bizantski car Vasilije II. osvojio Bugarsku, namah dodaje: »Svladavši Bugarsku, pokori se njemu i susjedni (Bugarima) *narod Hrvata* i dva njegova vladara, dva brata, kojima car udijeli časti i obilne darove«.[36]) Ovo se je mjesto sve do nedavno tako tumačilo, kao da se tiče dalmatinsko - hrvatskih (bijelo - hrvatskih) kraljeva Kresimira II. i Gojslava; no nakon temeljitog istraživanja Račkoga upravo je nesumnjivo, da su ti »hrvatski vladari« stolovali u poriječju Raše i Lima, i da se potom ta vijest ne tiče ni malo kraljevine Hrvatske (stare bijele Hrvatske).[37]) Cedren dakle, govoreći o dva vladara hrvatska, kako se god. 1019.

[35]) ἔτι δὲ καὶ τῶν ἐν Παννονίᾳ καὶ Δαλματίᾳ καί τῶν ἐπέκεινα τούτων διακειμένων Σκυθῶν, Χρωβάτων φημὶ καὶ Σέρβων καὶ Ζαχλούμων, Τερβουνιωτῶν τε καὶ Καναλιτῶν καὶ Διοκλητιανῶν καὶ Ῥεντανῶν ... Georg Cedreni historiarum compendium (edit. Bon.) II. pag. 218—219.

[36]) Τῷ δε βασιλεῖ προςερρύησαν τῆς Βουλγαρίας δουλωθείσης αὐτῷ, καὶ τὰ ὅμορα ἔθνη τῶν Χορβατῶν (contermina Chorbatorum gens) ... Georg. Cedr. histor. comp. II. p. 476.

[37]) Scriptores rerum chroat. pag. 169—171; — Hrvatska prije XII. vijeka (Rad jugosl. akadem. LVI.) pag. 122—123. U prvoj raspravi čitamo ovo: »Iz opisa naime bugarsko-grčke vojne slijedi, da je najprije (i to g. 1018.) Bugarska svladana, čim su sve njezine pokrajine od Crnoga mora do Jadranskoga mora u okolini dračkoj i ohridskoj, te od Balkana do Podunavlja i Pomoravlja pridružene istočno-rimskoj carevini; zatim se mirnim putem preda »pogranični narod Hrvata« t. j. u onom smislu susjedne Bugarskoj u gornjem Pomoravlju zemlje, u porječju Raške i Lima« pag. 170.

pokoriše bizantskomu caru, misli na one zemlje i plemena, koja su po caru Konstantinu u polovici X. stoljeća bila srpska.

Ivan *Zonaras* živio je za vladanja cara Aleksija I. Komnena (1081.—1118.), te je bio kroz neko doba i tajni pisar carev. On je sastavio historijsko djelo u 18 knjiga, te je nanizao u njem sve događaje od najstarijih vremena do smrti cara Aleksija I. (1118.). I on u dva maha spominje one Hrvate, koje car Konstantin pribraja Srbima. Za god. 1019. kaže također i Zonaras, da se je »nakon pokorenja Bugarske pokorio i *narod Hrvata* i Srijem rimskom (bizantskom) caru;«[38]) a kasnije opet za god. 1075. pripovijeda: »Treće godine vladanja njegova (cara Mihajla VII.) *narod Hrvata,* koje *neki zovu* također *i Srbima,* navali da zauzme Bugarsku...«[39]) Po izloženim već prije stvarima znademo, da se ti podaci tiču naročito kraljevine dukljanske i susjedne joj Raše; ovdje samo konstatiramo da i Zonaras zove žitelje tih zemalja Hrvatima, premda sam dodaje, da ih neki zovu također i Srbima.

Posljednji bizantski spisatelj, koji potvrđuje Crvenu Hrvatsku popa Dukljanina, jest *Nicetas Choniates* (Acominatus), koji je živio u drugoj polovici 12. stoljeća i umro oko god. 1206. On je sastavio povijest bizantskih careva u 21 knjizi, te priča događaje od 1117.—1203. On poznaje Srbiju (Rašu) i tamošnje vladare, koje zove σατράπης; Srbe zove također Triballe;[40]) no pored Srbije znade on

[38]) Τῆς Βουλγαρίας δὲ δουλωθείσης τῇ τῶν Ῥωμαίων ἡγεμονίᾳ καὶ τὰ τῶν Χορβάτων ἔθνη ὑπέκυψαν, ἀλλὰ μὴν καὶ τὸ Σίρμιον (Bulgaria domita etiam Crouatorum gens et Sirmium Romano imperatori se submiserunt). Joannis Zonarae Annales liber XVII., cap. 9. edit. Dindorf, pag. 124.

[39]) Τῷ τρίτῳ δ᾽ἔτει τῆς βασιλείας αὐτοῦ τὸ τῶν Χροβάτων ἔθνος, οὓς δὴ καὶ Σέρβους τινὲς καλοῦσι, κεκίνητο, τὴν τῶν Βουλγάρων χώραν ἐπικεχειρηκὸς κατασχεῖν. (Tertio anno imperii illius gens Chroatorum, quos nonnuli Servios vocant, Bulgariam occupare aggressa est). Joan. Zon. Annal. lib. XVIII. c. 17. edit. Dindorf, pag. 223.

[40]) Nicetas Choniates (izdanje Bonsko) pag. 23, 119, 120, 121, 122, 178 i dr.

i za neku Hrvatsku. Pripovijedajući naime o ratovima, što ih je bizantski car Emanuel Komnenac († 1180.) vodio sa *Stjepanom Nemanjom*, satrapom Srbije, govori za godinu 1169. po prilici ovako:

»Car (Emanuel) bijaše dočuo, da je Stjepan Nemanja (Νεεμᾶν Στέφανος) čovjek nemirna i nezasitljiva duha, udario na susjedne zemlje, pa da si zaboravivši na svoj prijašnji udes (μήτε μὴν τὰ οἰκεῖα ε δὼς) prisvaja *Hrvatsku* i *oblast Kotorsku* (Χορβατίαν καί τῶν Καττάρων τὴν κυριότητα . . .) [41])

Da bismo si mogli predstaviti, što je Niceti bila »Hrvatska i Kotorska oblast«, nužno nam je neke stvari objasniti. Car Emanuel bijaše iza dugotrajnoga i zatornoga rata s ugarsko-hrvatskim kraljevima, koje su srpski veliki župani i bosanski bani pomagali, napokon sjajno pobijedio sve svoje protivnike, te već god. 1166. zadobio *čitavu Dalmaciju*, kako je nekad bila još prije seobe Hrvata. Tako je car Emanuel osvojio ne samo Hrvatsku i Dalmaciju, kojom su prije vladali Kresimir i Zvonimir, nego uz Bosnu još i čitavu *Dukljansku kraljevinu* ili Dukljaninovu Crvenu Hrvatsku. O tom pripovijeda potanko suvremeni grčki povjesničar Ivan Cinnamus. On naime kaže, da je god. 1166. bizantski vojvoda Ivan Dukas, »prešavši oblasti srpske« provalio u Dalmaciju, te ju svu zauzeo, poimence pak *pedeset i sedam* gradova, kao Ostrvicu, Skradin, Šibenik, Spljet i Trogir, zatim je pokorio pleme Kačića, i napokon i sam grad (točnije bi bilo zemlju) *Duklju*.[42]) Od osvojenih zemalja stvori Emanuel dvije oblasti; jednu sjevernu ili nekadanju Hrvatsku i Dalmaciju Kresimira i Zvonimira, kojom vladaše u ime carevo *»dux Constantinus Sebastus« (in toto regno Dalmacie et Chroacie);*[43]) a drugu južnu, sastavljenu od *Duklije i južnodalmatinskih gradova*, te se upravitelj ove južne oblasti već god. 1166. zove *»dux Dalmacie atque Dioclie«*. Upravo taj dux Dalmacie atque Dioclie, po imenu »kyr Izanacius«, bijaše 20. svibnja 1166. god. nazočan u gradu *Kotoru*, kad je tamo kotorski biskup Maio s drugima katoličkim biskupima nadbiskupije dukljansko-barske (albanensis, drivastensis, dulcinensis) posvetio crkvu sv. Trifuna u istom gradu.[44])

Prema onome, što smo netom izložili, biva jasno, gdje da tražimo Nicetinu *»Horvatiju«*. Stjepan je Nemanja god. 1169.—1173. nastojao svom snagom, da osvoji Zetu (Duklju) sa susjednim dalmatinskim gradovima (Kotorom),[45]) pa tako znademo, da je Nicetina »Horvatija« bila svakako na jugu, dakle u oblasti »Dalmacia atque Dioclea« od god. 1166. ili u Crvenoj Hrvatskoj. Tim i Nicetas potvrđuje popa Dukljanina.

V. Oblast »Dalmacia atque Dioclea« ili Nicetina »Horvatija« ostade u bizantskoj vlasti sve do smrti cara Emanuela 1180. Tek po smrti njegovoj pođe srpskomu (raškomu) velikomu županu Stjepanu Nemanji za rukom, te on oko god. 1184. osvoji, kako sin njegov Stjepan Prvovjenčani pripovijeda, zemlje *»Dioklitiju (Zetu) i Dalmaciju«*. Tom prigodom ra-

[41]) Ibid, pag. 206—207.

[42]) Tom je prigodom osvojena i: „Διοκλεία τε πόλις περιφανης, ἣν Διοκλετιανὸς ὁ Ῥομαιων ἐδείματο αὐτοκράτωρ“. Joanni Cinnami epitome rerum (Bonsko izdanje, 1836), pag. 248—249.

[43]) Kukuljević, Codex diplomaticus regni Croatiae II. pag. 87 i 88. Tu se čita u jednoj splitskoj povelji: »sub tempore magnifici imperatoris nostri Manuelis, in civitate nostra spalatina et in toto regno Dalmatie et Chroatie imperante Constantino Sebasto . . .

[44]) Kuk., op. cit. 73. Tu se čita: »imperante piissimo et semper triumphatore Hemanuhele, *duce* existente *Dalmacie* atque *Dioclie* kyr Izanacio, qui in eadem dedicatione sua gratuita voluntate et benignitate affuit.« Imademo dakle u opsegu stare Dalmacije dvije oblasti: *regnum Dalmatiae et Croatiae* i opet *ducatus Dalmatiae atque Diocliae*. No koje su međe obima? Tu nam pomaže suvremeni arapski geograf *Edrisi*, koji *Dubrovnik* zove *posljednjim gradom u Hrvatskoj* (Horwasia), dočim grad *Kotor* meće u oblast *»Isqlawonia«*. Potom je Dubrovnik za Emanuelova vladanja pripadao onoj oblasti, koja se zove »regnum Dalmatiae et Chroatiae«. O Edrisiju vidi još V. *Klaića* Crtice o starom Dubrovniku (Vijenac od god. 1889. str. 316—318).

[45]) *Novaković Stojan*, Zemljište radnje Nemanjine, str. 35—43.

zori on dalmatinske gradove Danj, Sardoniki, Drivast, Rosaf ili Skadar, Svač, Ucinj (Ulcin) i slavni grad Bar; grad *Kotor* ostavi i sazida u njem svoje dvore.[46]) Iz toga pričanja razabiremo uz ino i opseg one »Dalmacije«, koja je od god. 1166. bila uz Duklju, ali podjedno vidimo, da je ta Dalmacija obuhvatala upravo one gradove, koje pop Dukljanin pribraja *»gornjoj Dalmaciji ili Crvenoj Hrvatskoj«.*[47]) Prema tomu i sudimo zajedno s Račkim, da je pop Dukljanin svoje djelo pisao nekako tik prije Stjepana Nemanje, a svakako za cara Emanuela Komnena (1143.—1180.).

Dakle god. 1184. nestade Crvene Hrvatske (Dioklitije i Dalmacije) kao samostalne zemlje, pošto bi ona pridružena od Stjepana Nemanje srpskoj (raškoj) zemlji. Tako postade Crvena Hrvatska sastavni dio srpske države i ostade u vlasti srpskih Nemanjića do godine 1360., kad se u njoj podigoše Balšići.

Stjepana Nemanju naslijedi kao veliki župan srpski sin njegov *Stjepan Prvovjenčani* (1196. do 1224.). Oženivši se on (1217.) unukom mletačkoga dužda Andrije Dandula, zaište u rimskoga pape Honorija III. kraljevsku krunu i blagoslov za svoju državu. Papa mu radosno pošlje krunu i dade ga 1220. njom vjenčati, pa tako se Stjepan prozove »prvovjenčanim kraljem Srbije«. Veoma je zanimljivo promatrati titulaturu novoga kralja u to doba. U jednoj povelji, kojom dariva samostanu sv.

[46]) Ibid. pag. 47.

[47]) Item ab eodem loco Dalmae usque Bambalonam civitatem, quae nunc dicitur Dyrrachium, *Chroatiam Rubeam* vocavit, quae et *superior Dalmatia* dicitur. Et sicuti inferiori Dalmatiae Salonitanam ecclesiam constituit metropolim, simili modo superiori *Diocletanam* ecclesiam pro iure antiquo statuerunt metropolim, sub cujus regimine has ecclesias declararunt, scilicet Antibarium (Bar), Buduam (Budva), Ecatarum (Kotor), Dulcignum (Ulcinj), Suacium (Svač), Scodram (Skadar), Drivastum (Drivast)... Crnčićevo izdanje, pag. 17. Dukljaninu je dakle »Crvena Hrvatska« ili »Gornja Dalmacija« ono, što je Stjepanu Prvovjenčanomu »Dioklitija i Dalmacija« zajedno.

Marije na otoku Mljetu neka sela, imade on naslov *»az grêšnij Stefan,* velij kralj, namêstnik i *gospodin vse srpskije zemlje i Dioklije i Dalmacije i Travunije i hlmske zemlje«*, a potpisuje se na koncu povelje: »Stefan po milosti božijoj vênčanij kralj i samodrž'c *vsje srpske zemlje i pomorskije.*[48]) Stjepan dakle razlikuje u potpisu točno »vse srpske zemlje« i onda opet »pomorske«, koje nisu srpske. No koje su te pomorske zemlje, a nisu srpske? To nam tumači sam naslov kraljev, u istoj povelji, gdje najprije spominje »vse srpske zemlje«, i onda *poimence* nabraja ostale zemlje, koje nisu srpske, a te su *Dioklija, Dalmacija, Travunja* i *Hlmska zemlja.* Prvi dakle kralj od porodice Nemanjića jasno priznaje, da pomorske zemlje njegove, poimence Dioklija, Dalmacija, Travunja i Hum nisu srpske zemlje, jer ih inače ne bi posebice izbrajao, nego bi ih naprosto zvao srpskima i uvrstio među »vsu srpsku zemlju«. Da to točno razlikovanje srpske zemlje od nesrpskih nije možda slučajno, svjedoči namah druga povelja Stjepanova, kojom osniva manastir Žiču. U toj povelji imade on naslov »vênčani prvi *kralj vse srpskije zemlje, Dioklije i Travunije i Dalmacije i Zahlmije,*[49]) pa se tako i opet konstatira, da već i prvi Nemanjići nisu Dioklije, Travunje, Dalmacije i Zahumja (pomorsku zemlju) smatrali srpskima. A kako bi ih i smatrali za srpske, kad su znali, da su one još nedavno sačinjavale Dukljaninovu Crvenu Hrvatsku!

Zabilježiti nam je iz vladanja Stjepana Prvovjenčanoga još jednu znamenitu stvar. Prije njega pripadala je *»pomorska zemlja«* t. j. Crvena Hrvatska *zapadnoj kosmopolitskoj crkvi, a za njegova vladanja pridružena bi istočnoj, odnosno srpskoj narodnoj crkvi.* Istina, i prije je u »pomorskim zemljama« bilo pristaša istočne crkve,[50]) no sada biše tamo

[48]) *Miklosich* Fr. Monumenta serbica, str. 9 i 10.

[49]) Ibid pag. 11.

[50]) Već god. 1067. spominju se za dukljanskoga kralja Mihajla u nadbiskupiji dukljansko-barskoj samostani *»mona-*

osnovana i grčko-istočne biskupije. Dvije godine naime iza toga, što je Stjepan Prvovjenčani bio okrunjen po poslaniku pape Honorija III., dođe u Srbiju kraljev brat sv. *Sava*, kojega bijaše nicejski patrijarka German posvetio za samostalnoga nadbiskupa (istočne crkve) u Srbiji. Sv. Sava najprije svoga brata po drugi put okruni po obredu istočne crkve (1222.), a onda stade utvrđivati i uređivati grčko-istočnu crkvu u državi njegovoj. U to ime osnuje osam biskupija, među njima dvije u »pomorskoj zemlji«, naime jednu u manastiru sv. Mihajla u *Prevlaci* za Diokliju ili Zetu, a drugu u *Stonu* za Travunju i Humsku zemlju.[51]) Obje biskupije budu podčinjene nadbiskupu Srbije, koji je stolovao u Žiči. Tako dođe »pomorska zemlja« pod srpsku narodnu crkvu.

Premda su oblasti nekadanje Crvene Hrvatske bile sada i državno i crkveno sjedinjene sa Srbijom, ipak ih još dugo nisu smatrali za srpske zemlje. Nasljednici Stjepana Prvovjenčanoga neprestano razlikovahu točno *srpske ili raške* zemlje od *pomorskih.* Tako primjerice Stjepan Vladislav (1231.—1243.) imade u jednoj povelji naslov »kralj vsêh raških zem'l i Dioklitije i Dalmacije i Travunije i Zahlmije«, a u drugoj se potpisuje opet: »kralj vsêh srpskih zem'l i pomorskih«.[52]) Jednako rade redom svi Nemanjići. Napokon i sam *Dušan Silni* (1331. do 1355.) radi tako, te se naročito prije krunisanja za

steria tam Latinorum quam Graecorum siue Sclavorum«, koji su međutim svi bili podređeni nadbiskupu barsko-dukljanskom. Rački, Documenta historiae croaticae periodum antiquam illustrantia, str. 201. — Zanimljivo je međutim, da se je još god. 1198. u Zadru služila misa grčkim jezikom i po grčkom obredu. Te godine piše Papa Inocent III. zadarskom kaptolu: »Cum igitur in ecclesia vestra, que *sub obedientia sedis apostolice perseverans*, Grecorum hactenus et ritum servaverit et linguam ... »*Kukuljević*, Codex diplom. II. pag. 189.«

[51]) *Jireček* Konst. dr., Die Handelsstrassen und Bergwerke von Serbien und Bosnien während des Mittelalters, str. 34—35.

[52]) *Miklosich,* op. cit. p. 25. i 27.

cara redovito zove *»kralj vsijeh srpskih zemalj i pomorskih«* ili u latinskim spisima »rex Servie, Dalmatie, Dioclie, Albanie, Zente, Chelmenie et maritime regionis«. Pače i kano car ne zaboravlja na »pomorske zemlje«. Godine 1351. zove se *»car Srbljem i Grkom, samoderžac vseh srbsceh i pomorsceh zemljah«*. U drugim poveljama zove se također još »samodržac Srbljem i Grkom, Blgarom i Arbanasom«, ali ne zaboravlja *»zapadnije strani«*, koje su isto, što i »pomorske zemlje«.[53])

VI. Premda su oblasti Dukljaninove Crvene Hrvatske više od stoljeća i pol (1184.—1360.) bile pod srpskim Nemanjićima, ipak ih sami Nemanjići nisu nikada smatrali za srpske. No zato se ne može poreći, da se je vladanje Nemanjića znatno doimalo tih zemalja u tom smjeru, da se je ime srpsko stalo u njima polagano širiti. Tomu su dakako najviše doprinijele dvije stvari: *državna zajednica sa Srbijom i jedinstvo srpske narodne crkve.*

a) *Državna zajednica.* Da su u državi Nemanjića upravo Srbi sačinjavali jezgru državne snage, i da su bili i gospodari njezini, nema sumnje. Mlađi knezovi kraljevske porodice stolovali su i vladali u Duklji i Humu, a pokraj njih bili su i drugi državni časnici u tim zemljama većinom Srbi. Nadalje su i srpska vlastela dobivala ondje zemalja i posjeda od kraljeva, pa tako je polagano sva vlast došla u ruke samih Srba.[54]) Proti toj premoći Srba dizala se ko-

[53]) *Ljubić* Šime, Opis jugoslavenskih novaca, pag. 78.

[54]) Primjera radi spominjemo, da je već Stjepan Nemanja namjestio svoga brata *Miroslava* za kneza humskoga (*Klaić*, Povijest Bosne, pag. 99—100); nadalje da je god. 1196. svomu mlađemu sinu *Vuku* (Vukanu) predao upravu Dioklije ili Zete. Vuka naslijedio je kao »kralj« Duklje (»rex Dalmatiae et Diocliae«) sin njegov *Juraj* (1208). Srpski su prijestolonasljednici kasnije za života svojih roditelja bili obično vladari u Zeti ili Diokliji. (Rački, prilozi za zbirku srpskih i bosanskih listina, Rad jug. akad. I. 125). I Dušan Silni upravljao je Zetom (Dioklijom) za života svoga oca Uroša III. Dečanskoga. — Balšići, koji su od 1360. vladali Zetom, bijahu također rođaci Nemanjića.

jiput i oporba, naročito u Humu, gdje se iza kneza Miroslava, brata Stjepana Nemanje, podigoše domaći knezovi, po imenu knez *Andrija* (1240.—1249.) i sin mu *Radoslav* (1254.). »Veli knez humski« Andrija, a još više sin njegov »župan Radoslav« u očitoj su opreci prema srpskim Nemanjićima; Radoslav pače ugovara 1254. savez s Dubrovnikom proti Nemanjiću Stjepanu Urošu I., te se obvezuje, da će biti »držan činiti rat kralju Urošu i njegovim ljudima«.[55]) No sva oporba pojedinih knezova i župana humskih nije koristila; vlast se je Nemanjića u oblastima Crvene Hrvatske ipak trajno utvrdila, te se već na koncu 13. stoljeća spominju zetski i humski episkopi (istočnoga obreda) uz srpskoga kralja.[56]) Nije nam sada pokazivati, kako i koliko politička vlast u kojoj zemlji može utjecati u promjenu etnografskih prilika njezinih, ta to nam razjašnjuje povijest gotovo svih evropskih naroda i država. Najbolji su nam primjer za to alpske zemlje austrijske, gdje je politička premoć Nijemaca gotovo zatrla nekad brojno pleme slavensko. Ako je pak to moguće bilo među inorodnim narodima, kako da ne bude moguće među dva plemena jednoga naroda?

b) *Jedinstvo srpske crkve.* Kud i kamo više od državne zajednice doimalo se je crveno-hrvatskih oblasti crkveno jedinstvo sa Srbijom. Otkad su za Hum i Diokliju (Zetu) osnovane biskupije istočnoga obreda, a te su bile zavisne od metropolite čitave Srbije, počeše se i žitelji onih zemalja smatrati udovima narodne crkve srpske, pak se stadoše lučiti od onih svojih zemljaka, koji su pristajali uz dukljansko-barskoga nadbiskupa i njegove sufragane zapadne crkve. Bit će, te se je već u ono doba počeo puk nekadašnjih crveno-hrvatskih oblasti dijeliti po crkvi (vjeri) na *Srbe* i *Latine.* To se je dijeljenje kasnije za turskoga vladanja utvrdilo i do današnjega dana održalo, tako da se naročito u Bosni i Hercegovini i danas još na osnovu vjerskih prilika dijeli narod jednoga jezika na tri naroda.[57])

Mnogo je napokon širenju srpskoga imena u Dukljaninovoj Crvenoj Hrvatskoj doprinijelo još i neprestano *seljenje Srba* u tu zemlju. Započelo je to seljenje već u devetom stoljeću za bugarsko-srpskih ratova, kad su Bugari stali Srbe potiskivati na zapad i otimati im njihova prva sjedišta na poluotoku. Car bizantski Konstantin naročito spominje, kako je srpski veliki župan Zaharija s jednim dijelom svoga puka morao god. 924. bježati u Hrvatsku, pak dodaje, da je tada Srbija ostala gotovo pusta.[58]) Vjerojatno je, da se je za malo vremena opet najveći dio srpskih bjegunaca vratio u svoj zavičaj; no nema sumnje, da ih je štogod ostalo i u Hrvatskoj. Seljenje se nastavilo i za kasnijih ratova srpskih budi s Bugarima budi s bizantskim carstvom. Tako se naročito znade, da su se roditelji Stjepana Nemanje također iselili iz Raše u Zetu (oko god. 1113.), pa da se je onda u Zeti u Ribnici rodio Stjepan Nema-

55) *Klaić,* Povijest Bosne, 103—104.

56) Ibid., 105.

57) *Jukić* u svom djelu »Zemljopis i povjesnica Bosne« piše god. 1851. ovo: »...u Pridorskoj, Staromajdanskoj i Bihaćkoj nahiji kršćani (katolici) zovu se *Madžari,* mislim rad toga, što su jednakog (katoličkog) s njima zakona, onako isto kao što rišćane (pravoslavne) zovu *Srbima,* a u Hercegovini kršćane *Latinima«,* pag. 48. — Jukića potvrđuje god. 1859. Hilferding, kad piše: »Žitelji Bosnii sostavljajut, kak po *sobstvenomu svoemu ponjatiu* tak i po oficialjnomu priznaniju, *tri naroda,* hotja vse prinadležat k odnomu i tomu že (po Hilferdingovu mnijenju) serbskomu plemeni i govorjat odnim jazikom. Eti tri naroda sut: *Turki* t. e. musulmane, *Latini* (inače krštjane, prezriteljno Šokci), t. e. katoliki, i *Serbi* (inače Rištjane), prezriteljno Vlahi, t. j. pravoslavnie (Bosnija, Hercegovina i Staraja Serbija, pag. 416). Sravni još i str. 385, gdje beg Moharrem zove ruskoga cara »Srbom«, jer je pravoslavne vjere. — Dioba žitelja po vjeri (crkvi) na Srbe i Latine mora da je uopće veoma stara, jer ju nalazimo već u opisu sandžakata Skadarskoga od god. 1614., što ga sastavi Marijan Bolica. I tu se žitelji stare Duklje ili Zete, a današnje Crne gore i Brda luče po vjeri: n. pr... Sono in tuto undeci villagi Cinque d' essi fa alla *serviana* et sei altri allo *romana.* — Li serviani o *greci* sono: ... del *rito romano:* ... (Starine jug. akad. XII. str. 181—182).

58) De adm. imp. cap. 32 (edit. Bonn.), pag. 157-8.

nja.[59]) Velika međutim seoba Srbalja u oblasti nekadašnje Crvene Hrvatske započe iza katastrofe na Kosovu (1389.), te trajaše onda kroz više stoljeća. Tada budu po svoj prilici naseljena i Brda (u današnjoj Crnoj gori) od srpskih uskoka. Neki pače misle, da je i prava Crna gora napučena od samih uskoka.[60]) Kako u Crnu goru, tako dođe i u ostale oblasti nekadašnje Crvene Hrvatske mnogo Srba iz istočnih zemalja srpskih. Naročito vrijedi to za Hercegovinu, koja bijaše postala od prijašnjih oblasti Huma i Travunje. U onaj isti mah, kad su mnogi stari crveno-hrvatski žitelji Hercegovine, koji se nisu htjeli poturčiti, ostavljali svoju domovinu, pak odilazili u Dalmaciju, Hrvatsku i Slavoniju, njihova je postojbina napučena pridošlicama iz srpskih krajeva. Nisu međutim ti bili samo uskoci, kako u Crnoj gori i Brdima, nego je tu bilo kud i kamo više turskih podanika, tako zvanih martoloza, koji su doduše ostali kršćani, ali su morali služiti Turke kod kuće i na vojsci. Etnografska slika tadanje Hercegovine bila je nesumnjivo jednaka slici suvremene Bosne, pa zato i navodimo iz putopisa Slovenca Benedikta Kuripešića od god. 1531. jedno mjesto, gdje no govori o narodu donje Bosne od rijeke Une do varoši Sarajeva. On kaže, da je u donjoj Bosni našao *tri narodnosti* (nationes) i tri vjere. »Prvo su *stari Bošnjaci,* koji su rimsko-kršćanske vjere, a tim je Turčin, kad je osvojio Bosnu, ostavio vjeru. Drugi su *Srbi* (Surffen), koje zovu *Vlasi,* a mi, (naime on) ih

[59]) Novaković Stojan, Zemljište radnje Nemanjine, pag. 10—11.

[60]) »Man könnte behaupten, dass der grössere Theil der jetzigen montenegrinischen Bevölkerung aus solchen Uskoken, die sich dort nach und nach angesiedelt haben, besteht.« Vuk Stefanović Karadžić, Montenegro und die Montenegriner, pag. 55. — »Demnach darf man vermuthen, die heutigen Montenegriner seien Nachkommen von Uskoken (Eingesprungene), Flüchtlingen, die in den schwer zugänglichen Felsenbergen Schutz vor den Türken gesucht.« Miklosich, Die serbischen Dynasten Crnojević (Sitzungsberichte der k. Akademie der Wissenschaften CXII. Band, pag. 76.). Ime *Crna Gora* spominje se već god. 1435.

zovemo Cigani (Zigen) ili *Martolozi* (Marcholosen). Ovi dolaze iz Smedereva (Schmedraw) i Biograda (griechisch Weyssenburg), a vjere su sv. Pavla. Mi (on) ih držimo za dobre kršćane, jer ne nalazimo, da ima kakove razlike između njihove i rimske vjere. Treći su narod pravi *Turci,* koji su vojnici i činovnici, a vladaju sasvim tiranski objema prije pomemenutim plemenima, kršćanskim podanicima«.[61])

Kako u Bosni, tako je bez sumnje i u Hercegovini zaostalo lijepo čislo katoličkih starosjedilaca, koji su sada pokraj Srba-martoloza sačinjavali kršćansko žiteljstvo te zemlje. Naročito u okolišu primorskih gradova počevši od Dubrovnika do Drača živjelo je dosta tih kršćana-katolika slavenske narodnosti, a to su bili potomci nekadašnjih crvenih Hrvata.

VII. Izložili smo ukratko, kako se je u nekadašnjoj Crvenoj Hrvatskoj radi državnih i vjerskih prilika, pa i radi seobe Srba stalo udomljivati srpsko ime. No sve te okolnosti nisu ipak bile tako moćne, pa ni asimilaciona snaga novih došljaka tako jaka, da bi se nekadanja Crvena Hrvatska bila prometnula u Srbiju, kako se je primjerice u XVI. stoljeću jedan dio stare slovinske zemlje (naročito županije zagrebačka, varaždinska i križevačka) dolaskom hrvatskih doseljenika preobrazila u Hrvatsku. Imade dapače podataka, po kojima se može nagovieštati, da je sve do početka ovoga stoljeća ime hrvatsko živjelo u primorju od Cetine do Bojane na jugu, i da je svеđer bilo naroda, koji se je ponosio tim imenom. To nam svjedoče tamošnji spisatelji, kojih su djela do nas doprla.

Ogledamo li spisatelje, koji su onih stoljeća pisali u kraju među Cetinom i Bojanom, naročito pak spisatelje latinske crkve u primorskim gradovima i na južnim otocima, na prvi ćemo mah raza-

[61]) *Matković* Pet. dr., Putovanja po balkanskom poluotoku (Rad. jugosl. akad. LVI. str. 162). — *Martolozi* od grčkoga ἁμαρτωλός = kršćanski krajišnici = christliche Grenzwächter (Diefenbach, Völkerkunde Ost-Europas II. 114).

brati, da oni ne znadu za ime srpsko, nego da redovito svi od Makarske pa do Kotora zovu svoj narod i jezik *slovinskim* ili *slavinskim.* Tako rade ne samo Dubrovčani, nego i Bokelji i Hercegovci, a i Krajinci u Makarskoj. Slavinskim ili slovinskim jezikom pišu Bokelji Nenadić Ivan iz Perasta (1768.) i Matović Josip iz Dobrote (1775.), Hercegovac Lekušić Marijan iz Mostara (1730.), kao i Kačić Andrija iz Brista (1759.). Svi su ti gotovo suvremenici, pa se krasno slažu zovući svoj jezik i narod slovinskim. Ali što je još važnije, oni se u tom pogledu podudaraju i s najvećim dijelom spisatelja nekadašnje Bijele Hrvatske, kojim hrvatsko ime nitko još porekao nije. Eno nam pisaca od Spljeta na sjever, pa do kvarnerskih otoka, i većina njih zove svoj jezik i narod slovinskim. Tu su Splječani Alberti (1617.), i Dražić (1715.), Zadrani Budineo (1583.) i Baraković (1656.), pače i Lošinjanin Butterin (1725.). Ako dakle spisatelji bokeljski, hercegovački, dubrovački i krajinski zovu svoj jezik slovinskim, ne čine oni to, što ne bi znali za ime hrvatsko, nego zato, što se povode za svojim starijim drugovima na sjeveru Cetine, koji tako isto zovu svoj jezik i narod slovinskim.[62])

Pored slovinskoga imena preotima naročito u XVIII. stoljeću maha tuđim utjecajem uneseno ime *ilirsko* ili *ilirićko,* koje smatraju istovjetno sa slovinskim. Tako poimence Kadčić Antun (1729.) svoje djelo *»manuductor illyricus«* prevodi sa *»rukovod slovinski«.* No što njima znači slovinski ili ilirički? Evo nekoliko podataka.

a) *Filipović* Ivan, rodom ispod Sinja, izdade u Mlecima god. 1704. *ćirilicom* štampanu knjižicu

[62]) *Kukuljević* Ivan, Bibliografija hrvatska, sub voce Nenadić, Lekušić, Dražić i t. d. Uostalom valja spomenuti, da se i u povelji hrvatsko-dalm. kralja Petra Kresimira od god. 1059. čita »insula, que in vulgari *sclavonico* Veru nuncupatur« zatim u drugoj povelji istoga kralja od godine 1070.: »a castro latine Murula uocitato *sclauonice* Stenice«. Rački, Docum pag. 73 i 88

(Pisma, koja se piva ili kanta...). Na kraju knjižice čitamo ovo: Svagda nam bilo ime Isusovo na pomoć, i ob dan i ob noć, i prisveto trojstvo i divica Marija naša pomoćnica i sveti Jerolim, sveti Juraj mučenik, sv. Ilija, naše zemlje protekturi, Bosne, Ercegovine, Harvata i svega slavnoga *slovinskoga naroda i jezika harvatskoga,* molite za nas.[63]) Ako dobro razumijemo, smatra Filipović »slovinski narod« i »jezik harvatski« za sinonima, jer inače ne bismo mogli protumačiti njegovih riječi.

b) *Mažarović* Kristo, vlastelin iz Perasta u Boci, dade 1712. u Mlecima latinicom štampati treće izdanje doslije dva puta ćirilicom štampane knjige: »Cvijet od kriposti duhovni i tilesnie«... izvađen iz jazika latinskoga u jezik *ilirički* aliti *slovinski.* Na koncu knjige ima ovaj dodatak: »Broj knjig hervatskih u butigi (poslovnici) Bartola Okki, knjigara na rivi od *Harvatov* (dei Schiavoni)«. Zanimljivo je, što se upravo na izdanju Peraštanina Mažarovića »riva dei Schiavoni« prevodi sa »riva od Harvatov«, i što se spominju »hervatske knjige« knjigara Okkija.[64])

c) *Grabovac* Filip iz Vrlike izdade u polovici XVIII. stoljeća u Mlecima dvije knjige »Historija naroda *iliričkoga* ili *arvackoga«* (1745.) i »Cvit razgovora naroda *iliričkoga* ili *arvackoga«* (1749.)[65]) Što smo po Filipoviću i Mažaroviću tek nagađali, to nam je sada kao sunce jasno, da su naime naši spisatelji prošlih vjekova smatrali hrvatsko ime istovjetno s iliričkim i slovinskim. To potvrđuje napokon i Dubrovčanin

d) *Stulli Joachim* (Ragusinus) u svojem znamenitom djelu »Lexicon latino-italico-illyricum (Budae 1801.). U predgovoru veli on među inim i ovo: Itaque *quotquot* Illyri *qualibet dialecto* utantur, hic suas voces reperient«. On dakle u svom rječniku imade *sva narječja iliričkoga* jezika. A što on razu-

[63]) *Kukuljević,* Bibliogr. pag. 11. br. 76.
[64]) Ibid. pag. 12 br. 86.
[65]) *Zlatović* Stipan, Franovci u Dalmaciji p. 471.

mijeva pod iliričkim jezikom? Evo on sam tumači riječ ilirički u svom rječniku: *illyrice = slovinski, harvatski, hrovatski, horvatski*... Dvoje dakle razbiramo iz Stullijeva rječnika; prvo da on na početku *našega stoljeća* ni ne zna za srpski jezik, a drugo da mu je ilirski jezik ono isto, što slovinski ili hrvatski!

Prema svemu, što smo doslije izložili, nema sumnje, da je većina spisatelja, koji su živjeli među Cetinom i Bojanom, razumijevala pod slovinskim ili iliričkim jezikom, i narodom naprosto hrvatski jezik i narod. No bijaše ih i takovih, koji su svoj jezik izrijekom zvali hrvatskim. U tom su kolu upravo prvi kolovođe naši dični Dubrovčani. Na čelu im je pjesnik *Nikola Nalješković* (1510.—1586.), koji se s korčulanskim (krkarskim) vlastelinom *Ivanom Vidalom* upravo natječe, tko će koga bolje počastiti *hrvatskim* imenom.[66]) Nalješković poručuje Vidalu, kako *narod Hrvata* vapije i viče, da je on kruna od zlata, kojom se svi diče; a Vidale mu otporučuje: »Časti izbrana Niko i hvalo velika, *hrvatskoga diko i slavo jezika«*... zatim kaže za Dubrovnik: *»Dubrovnik* grad svitli i slavan zadosti... svuda ga jes puna slava, svud on slove, *hrvatskih* ter *kruna gradov se svih zove*...« Nalješković rabi hrvatsko ime i u svojim poslanicama pjesniku Petru Hektoroviću i vlastelinu hvarskomu Hortensiju Brtučeviću, po čem možemo suditi, da je tada ime hrvatsko na otocima Hvaru i Korčuli kao i u Dubrovniku dobro poznato bilo.

Još jedan pjesnik dubrovački priznaje se izrijekom za Hrvata, a to je *Zlatarić Dominik (*1556. do 1610.). Od njega ima dva izdanja, gdje on naročito svoj jezik zove hrvatskim. Evo ih iz Kukuljevićeve bibliografije:

2139. Zlatarić Dominik, Elektra, tragedija, Ljubimir, pripovies pastirska; Ljubav i smart Pirama i

[66]) *Klaić* Vj., I opet o starom Dubrovniku (Vijenac god. 1889., str. 378—379.)

Tisbe, iz većeg *tudjieh jezika u hárvatski* izložene. U Bnecih po Aldu 1597.

2140. Zlatarić Dominik, Elektra, tragedija u *harvacki* izložena. U Mletcih pri Marku Ginamu 1621.

No ne samo pjesnici Nalješković i Zlatarić, nego i prozaičari dubrovački krstili su svoj jezik hrvatskim. Evo primjera iz Kukuljevićeve bibliografije:

1426. *Pavlović Bernardin,* franceškan iz Dubrovnika...[67]) Pripravljanje za dostojno reći svetu misu... u hàrvaski jezik pomnjivo i virno priveđeno. 1747.

1427. *Pavlović Bernardin,* franceškan iz Dubrovnika. Pokripljenje umirućih... u *hàrvaski* jezik popravi i prištampa... za korist *naroda Hàrvaskoga*... 1747.

U razdoblju dakle od g. 1564.—1747. spominje se u Dubrovniku ime hrvatsko kao narodno ime jezika i puka dubrovačkoga, pa tako ćemo sada lasno razumjeti čestitoga Francuza *Bruèra Derivauxa,* kad na početku našega 19. stoljeća jadikuje, kako su se Dubrovčani odrekli *»hrvatske starine«,* pa se stide čisto *slovinski govoriti!*[68])

[67]) Neki misle, da taj Pavlović nije bio *rodom* iz Dubrovnika. No svakako je bio rođen u kotaru općine Dubrovačke Zlatović (Franovci str. 473) spominje, da je bio iz *Stona.*

[68]) *Klaić,* I opet o starom Dubrovniku (Vijenac od god. 1889. str. 379). Na kraju najstarije kronike dubrovačke od nepoznata pisca (Annales Ragusini Anonymi), što ju je štampao N. Nodilo (Monumenta historica Slavon. meridionalium XIV), imade popis vlasteoskih porodica dubrovačkih, te se za svaku kaže, odakle je došla u Dubrovnik. Premda je taj popis netočan i osobito što se porijekla pojedinih porodica tiče nepouzdan, ipak je vrijedno iz njega saznati, što su sami Dubrovčani mislili o svom porijeklu. U popisu imade 154 porodice, a od tih je došlo u Dubrovnik: iz Zete 11, iz Huma 15, iz grada Kotora 22, iz Travunje (naročito iz Epidavra = Cavtata) 30. Dakle iz zemalja crveno-hrvatskih došlo je u Dubrovnik *više od polovice* vlasteoskih porodica. Ostale porodice došle su: iz Bosne 7, iz Arbanaske 8, iz Zadra 6, iz Srbije 4, iz Bugarske, Spljeta, Trogira i Osora po jedna, napokon iz Italije i daljih zemalja 47.

No ne samo Dubrovčani, nego i drugi spisatelji iz zemalja među Cetinom i Bojanom znadu za ime hrvatsko. Eno nam Hercegovca *Lovra Ljubuškoga* (Šitović iz Ljubuškoga), koji je svoju pjesmu »Pisma od pakla« (Mleci 1727.) izveo u *»harvatski jezik«.*[69]) No još je zanimljivije, što on sam pjeva na str. 72. o toj svojoj pjesmi:

V' *Makarskoj* premda je pisana,
Vazdi želim da bude pivana:
Kršćanskomu dragomu narodu,
Ki po svitu jošte živi gredu.

I kršćanom, i još kršćanicam,
I didičkom, i još divičicam;
Razumi se, onizima *pukom,*
Ki govore *harvatskim jezikom.*

Pavičić Dominik Ivan, Hvaranin iz Vrbanja, za dva svoja djela kaže, da su iz talijanskoga prenesena u *harvatski jezik* (1749.—1754.). Pa i Andrija Kačić Miošić, premda pjeva o narodima i zemljama slovinskim, ipak u (127) pjesmi od vitezova Kotorskih pjeva ovako:

Ej Kotore, gnjizdo sokolovo,
Na visokoj grani savijeno,
Gdi se legu zmaji i sokoli,
Koji caru puno dodijaše!

Svijeno je na jeli zelenoj,
Ter pokriva *Buku od Kotora,*
Koja no je dika od Hrvata
I vitežko srce od junaka . . .

Da bismo mogli razumjeti Kačića, koji Boku zove dikom od Hrvata, pak da bismo mogli vjerovati, da je on zaista Boku smatrao hrvatskom, obazreti nam se je na jednoga putopisca Rusa, koji je

[69]) U latinskom predgovoru zove on taj jezik *»illiricum idioma«.* I njemu je dakle hrvatski i ilirički isto.

koncem XVII. stoljeća putovao uz hrvatsko-dalmatinsko primorje do Boke, te nam taj svoj put i opisao.

Poznato je, da se je ruski car Petar Veliki osobito zanimao za brodovlje i plovidbu po moru. U to je ime i sam putovao u Holandiju, u to je ime šiljao rusku mladež u različite zemlje Evrope, da se uvježbaju u vojničkim i pomorskim stvarima. Jedni su se učili u Holandiji, drugi opet u Engleskoj, Španiji i Mlecima. Saznavši Petar Veliki, da negdje blizu Mletaka imade nekakva zemlja »sklavonska«, u kojoj živu vrsni mornari slavenskoga roda, dade god. 1697. nalog nekom Ostrovskomu, da potraži tu »slavonsku« zemlju i da ju prouči. Podjedno bi za Ostrovskoga sastavljena uputa, kako da tu Rusima nepoznatu zemlju prouči, naročito pak neka ispita, »močno l' s njimi t(imi Slaveni) ruskomu čelovêku o vsem govorit' i razumêt'«.[70])

Ostrovski ne bijaše izvršio zadata mu naloga, no zato je tu zemlju slučajno našao drugi Rus, naime stolnik *P. A. Tolstoj,* koji je god. 1697.—1698. putovao po Italiji na otok Maltu.[71]) Putujući 1698. Italijom zašao je Tolstoj »i u sklavonsku« zemlju naime u Dalmaciju. Ne imajući pri ruci njegova izvornika, mi ćemo priopćiti samo ono, što je Pipin iz njega izvadio. Evo dakle doslovce Pipinova izvatka.[72])

V Dalmacii — piše Pipin — on vstrečilsja (sastao se) konečno, s naselenijem slavjanskim, no ne vidno čto bi eto opstojateljstvo ego osobeno zainteresovalo. Neselenije dalmatinskih gor — po slovan jego, — sostavljali Raguzane, kapitani morskie, i astronomi i marinari; »strojenije domovnoe imêjut kamennoe samoe maloe i nužnoe, takže hlêba i

[70]) Pipin A., Obzor ruskih izučenij Slavjanstva u »Vestniku Evropi« 137 tom., godina XXIV. (1889.) pag. 173.—175.

[71]) Puteševstvije v Italiju i na o. Maltu stolnika P. A. Tolstogo v 1697. i 1698. godah — izdao N. A. Popov u »Atenei« 1850., Nr. 7 i 8.

[72]) Pipin A., Op. cit. pag. 189—191.

skota (stoke) imêjut malo; a govorjat vsê slavjanskim jazikom, a italijanskoj jazik vsê znajut, i *nazivajutsja Hervati,* vêru deržat rimskuju«. Iz Korsulja (Korčula) Tolstoj proplil mimo ostrova sv. Andreja... V Raguzê ili Dubrovnikê on osmotrêl dostoprimê čateljnosti, krêpost (tvrdju) monetnij dvor... Otpravivši s' daljeje Kastel Nuovo (Ercegnovi u Boci), Tolstoj vstrêčilsja (sastao se) tam s drugimi Moskvičani, tak že jezdivšimi po Italiji... Dalše put ležal *mimo beregov, zaselennih Horvatami,* do Perasti albanskom knjažestvê; v gorodê i v okrestnih poselenijah živut. *Turki* i okolo mnogo *Serbov* grečeskoj vêri. »A tê Serbi pod deržavaju Venetskoju, *nedavno* izbêžali ot ruk prokljatih Busurmana (Musulmana) ot deržavi tureckago sultana; i živut smežno s tureckimi gorodami i derevnjami. Tê *Serbi* ljudi voennie, podobjatsja vo vsem donskim Kazakam, govorjat vsê slavjanskim jazikom, *platje (odijelo) nosjat hervatskoje;* ženi ih i dočeri (kćeri) vo vsem *podobni hervatskim ženam,* v platje i v obiknostjah, i zazor ot mužeska pola imêjut i skrivajutsja. Tê Serbi hlêba i živnostej i fruktov, imêjut dostatok, živut meždu velikih i visokih kamenih gor, doma imêjut stroenija kamennago; k moskovskomu narodu zêlo privêtni i počitatelni«. Etu privêtnost Tolstoj ispital i v okrestnostjah Perasti. V den pjatidesjatnici on jezdil v selo *Rizu* (Risan) gdê »bil prinjat s ljubovlju i velikim počtenjem, a kak pojehal nazad, to provožali ego do Lodki velikim mnogoljudstvom«.

Putopis taj veoma je važan za naše istraživanje, jer ga je pisao Slaven, Rus, a na izmaku 17. stoljeća. Tolstoj putuje južnom Dalmacijom od Korčule do Dubrovnika, a nalazi, da je ta Dalmacija naseljena *Hrvatima;* on nadalje putuje Bokom Kotorskom od Ercegnovoga do Perasta, pa kaže da su morski bregovi, kraj kojih putuje, *naseljeni Hrvatima.* Tek u Perastu čuje prvi put za Srbe, koji se *nedavno* iz turskoga carstva doseliše u mletačku Boku (Albaniju). Onda ide u Risan tražiti te Srbe, pa eto nalazi, da su oni odijelom i običajima skroz nalik na Hrvate, samo ih rastavlja vjera. Ako je dakle Tolstoj na koncu 17. stoljeća u Boci nalazio Hrvate, je li čudo onda, kad starac Milovan 60 godina iza njega zove Boku »Dikom od Hrvata«?

VIII. Pokazali smo, da naročito spisatelji zapadne crkve u nekadašnjoj Dukljaninovoj Crvenoj Hrvatskoj od XVI.—XIX. stoljeća nisu znali za srpsko ime, nego da su svoj narod i jezik zvali slovinskim ili iliričkim, a kad bi ga točnije htjeli označiti, također i hrvatskim. No možda su bar *Srbi* smatrali njihov jezik srpskim? Da vidimo.

Opće je poznato, da je za cara Leopolda I. velik broj srpskog naroda ostavio svoju staru domovinu u *Raši,* pa se sa svojim patrijarhom Arsenijem Crnojevićem doselio u Ugarsku i istočnu Slavoniju. Bijaše to godine 1690. Tom je prigodom otišlo do 36.000 srpskih porodica iz svoje stare postojbine, te je napučilo Srijem, Bačku i Banat. Sličnih seoba bijaše i prije i poslije toga velikog selenja. (1699. za Đorđa Brankovića, 1737. za patrijarha Arsenija Jovanovića), pa stoga možemo s punim prvom zajedno s Jagićem reći, da se je tako »cviet stare Srbije, stolica srpske patrijaršije«[73]) preselila s juga na sjever u Podunavlje i Posavlje.

Seobama u drugoj polovici XVII. stoljeća prijeđe dakle *jezgra srpskog naroda,* koja je bila podloga državi Nemanjića, iz Raše na sjever, pa tako bi i pozorište srpske političke i kulturne historije preneseno na sjever. Peć, Prizren i Priština opustješe, a njihovo mjesto zapremiše Karlovci, Novi Sad i na posljetku Biograd. Pa kako su se ti doseljenici, koji su bez sumnje svi govorili *štokavštinom ekavskoga* izgovora, ponijeli prema piscima u Dukljaninovoj Crvenoj Hrvatskoj, koji su pisali *štokavštinom ikavskoga i ijekavskoga* izgovora? Da li su oni te ikavce i ijekavce smatrali za Srbe, a njihov jezik srpskim?

God. 1818. izdao je »izviždenijem« novosad-

[73]) *Jagić* V., Iz prošlosti hrvatskog jezika (Književnik I pag. 449).

skog knjigoprodavca Jankovića neki *Gavrilo Kovačević* u Budimu ovu knjigu: Pêsnoslovka, povêst o narodu slavenskom iz knjige g. *Andreje Kačića* izvedena; *i po obrazu, vkusu i glagolu serbskom* ustrojena.[74]) Ta je pojava za nas veoma zanimljiva. Srbin Kovačević izdaje Kačićev Razgovor ugodni naroda slovinskoga, ali ga je prije toga morao »po obrazu vkusu i glagolu serbskom« ustrojiti. Zar njemu nije Kačić pisao srpski, pošto ga je morao tek posrbiti? Kovačević nije svakako Kačićev jezik smatrao za srpski, kao što nije Stefan Raić držao Reljkovićeva »Satira« za srpsko djelo. Slavonac naime Matija Antun Relković pisao je svoga »Satira« krasnim pučkim jezikom, pa ipak je Stefan Raić za Srbe izdao djelo: Relković Antun, Satur ili Divij čovek... *preveden že na prosto serbski jezik.*[75]) Dakle Raić morade štokavštinom pisana Satira Relkovića tek prevesti na *»prosto serbskij jezik«*, da bi ga mogli tobože razumjeti Srbi. Jagić misli, da su Srbi »prevodili« ta djela zato, što im nije bilo poćudno latinsko pismo, pak veli: »Samo ovako može se protumačiti, što su (Srbi) i od svih književnih pojava, latinicom pisanih, *zazirali kao od najveće napasti;* što pisa istodobnik Relković, što Lanosović i toliki drugi, *smatralo se kao da nije njihovo, kao sasvim tuđe.* Relkovićeva »Satira« morao je istom prevesti »na prosti serbskij jezik« St. Raić itd. Tomu se još godine 1824. čudi Nijemac Grimm...[76]) Nama se međutim čini, da Srbi nisu »prevodili« tada Kačića i Relkovića samo zato, što su oni pisali slavenosrpskim jezikom i što su mrzili latinicu, nego također i iz drugog razloga, koji ćemo kasnije iznijeti. Sada samo ističemo, da oni Kačićev i Relkovićev jezik nisu smatrali srpskim jezikom. To nam dokazuje i treća knjiga, koja je izašla nekako u sredini među srpskim izdanjem Kačića i Relkovića. Jest to knji-

[74]) *Novaković* Stojan, Srpska bibliografija za noviju književnost p. 111.
[75]) Ibid. pag. 32.
[76]) *Jagić* u Književniku I., pag. 451, nota 2

ga: *Mihaljević Georgije,* Aždaja sedmoglava (Vida Došena)... *s dalmatinskoga* jazika na *slaveno-serbskij* prečišćena, 1803.«. Eto Mihaljević prevodi ili prečišćuje »Aždaju sedmoglavu« Vida Došena iz »dalmatinskoga jazika« u slaveno-srpski, te potom vidimo jasno, da je on Došenov jezik smatrao *tuđim, dalmatinskim,* a ne srpskim. Novaković u svojoj bibliografiji veli: »Ovo, kao i preštampavanje Reljkovićeva Satira pokazuje na kakvom je niskom stupnju stajala onda naša (srpska) književnost, kad je ma kome u ono vrijeme moglo podnijeti da naštampa »prijevod s dalmatinskog«.[77]) Nama se međutim čini, da tomu pojavu opet nije kriv samo tadašnji niski stupanj srpske književnosti, nego izvodimo iz te činjenice još i zaključak, da još na početku XIX. stoljeća Srbi nisu jezik Kačićev, Relkovićev i Došenov smatrali za srpski. S toga upravo razloga držao je i god. 1827. Srbin Jevta Popović za potrebito, da posrbi i Gundulićeva »Osmana«, premda je Gundulić pjevao čistom štokavštinom *ijekavskoga izgovora.*[78])

Svê dosada mislilo se — kako već prije napomenusmo —, da su srpski spisatelji posrbljivali i prevodili Relkovića, Došena, Kačića i Gundulića samo zato, što su njihova djela bila pisana zazornom im latinicom i pučkim narječjem, dok su srpski spisatelji pisali ćirilicom i umjetnim slaveno-srpskim jezikom. Ali ta djela prevođena su na srpski god. 1793.—1827., a kad tamo, već 1783. bijaše se digao među Srbima vrli Dositije Obradović proti slaveno-srpskoj pisariji, a na obranu pučkoga jezika u književnosti.[79]) Srpski su dakle spisatelji tada morali već znati, da slaveno-srpski jezik nije pravi srpski jezik; ako su pak to znali, onda su morali znati i to, da se njihov pučki govor malo razlikuje od jezika

[77]) *Novaković,* op. cit. pag. 58.
[78]) Ibid. p. 143. — Kukuljević, Bibliografija Hrvatska pag. 48, br. 544.
[79]) Jagić, op. cit. pag. 451—454.

Kačićeva, Došenova i Gundulićeva, pa sigurno ne bi taj jezik smatrali tuđim, dalmatinskim! Po našem sudu pravi razlog toj čudnoj pojavi upravo je taj, što su Srbi u Ugarskoj i Srijemu još na početku XIX. stoljeća *jedino svoj ekavski dijalekt smatrali za srpski jezik, dok su štokavštinu ikavsku i ijekavsku držali naprosto za jezik dalmatinski ili čak hrvatski.*

Nepobitan dokaz za to mišljenje *pravih, historičkih* Srba na početku XIX. stoljeća vadimo iz spisa klasična svjedoka, naime iz djela Vuka Stefanovića Karadžića. Godine naime 1815., dakle *prije* srpskih izdanja Kačićeva »Razgovora« (1818.) i Gundulićeva »Osmana« (1827.) štampao je Vuk Stefanović u Beču djelo: »Narodna srbska pêsnarica, čast vtora«. U toj knjizi, koju je posvetio Janeju Kopitaru Kranjcu, ima narodnih pjesama ekavskoga i ijekavskoga govora, kako ih je Vuk gdje čuo i zapisao. Sam Vuk piše o tom u predslovju svoga djela ovako: »Pêsne su ove sve tako napečatane, kao što sam ih ja prepisivao iz usta Srba i Srbkinja, i zato su pravilnije u smotreniju govora narodnog, nego one prve, koje sam u dêtinstvu slušao, i lani ovdê pisao. A što su jedne štampane po Hercegovačkom dialektu, a druge po Sremačkom, to će mi (nadam se) svakij oprostiti iz slêdujućeg uzroka: da sam ih napečatao kao što je u korenu (koje bi najpravije bilo za obê strane n. pr. *dêvojka, dêca, vidêti, letêti* i dr.), onda bi svaki imao pravo reći: ovo su narodne pêsne, pak zašto ih nije napečatao kao što ih narod pêva; jer mi i sami znamo, kako bi trebalo, nego smo radi znati kako narod govori; da sam sve napečatao Hercegovački (n. p. *djevojka, djeca, vidjeti, lećeti* i dr.), onda bi rekli Sremci (a osobito varošani i varoške): *pa šta ovaj nama sad nameće Horvatskij jezik;* a da sam sve napečatao sremački (n. pr. *devojka, deca, viditi, letiti* i dr.), onda bi povikali Sarajevci, Mostarci, Pazarci, Zvorničani, Užičani i svi ostali Srblji Hercegovačkog dialekta (od Adriatičeskog mora do Osêka, Loznice, Valêva, i do Karanovca): gle! kako je .. pokvario i nagrdio naše pêsne«...

To znamenito mjesto iz Vukova predgovora jasnije od sunca pokazuje, da su *pravi historički Srbi,* naime Srijemci ekavci još god. 1815. mimo sve nastojanje Dositejevo i Vukovo smatrali i perhorescirali ijekavski hercegovački dijalekt kao tuđi, *kao hrvatski,* pa zato bijedili Vuka, da im *nameće hrvatski jezik,* kad je štampao narodne pjesme hercegovačkim dijalektom. Kad su dakle ti isti suvremenici Vukovi prevodili Kačića i Gundulića na srpski jezik, činili su to najviše zato, što su jezik Gundulićev, a kud i kamo još jezik Kačićev (ikavštinu) smatrali za tuđi, hrvatski jezik.

To instinktivno odvraćanje pravih, historičkih Srba od hercegovačkog dijalekta održalo se je sve pored nastojanja Vukova i Daničićeva i do danas. U naše doba gotovo i nema pravoga Srbina, koji bi pisao ijekavštinom. Pače i oni ijekavci pravoslavne vjere, koji se osjećaju Srbima, rado odnemaruju, čak u govoru ijekavštinu, pak se trude govoriti ekavštinom.

Opreka među ekavskim i ijekavskim govorom duboko je ukorijenjena. Ona je veoma zanimljiva pojava narodne psihologije, a osniva se nesumnjivo na prastarim historičkim činjenicama. Pače i u samom puku, gdjegod ima štokavaca sremačkoga i hercegovačkoga dijalekta, postoji opreka, te se ijekavac podruguje ekavcu, i opet ekavac ijekavcu nadimkom *šijak.* To nam i opet potvrđuje Vuk u svome »Rječniku«, kad kaže: »Hercegovci zovu Šijacima Srblje, koji ne govore kao oni (n. pr. lijepo, bijelo, mlijeko — nego belo, lepo, mleko); a Srijemci i Bačvani zovu Šijacima Hercegovce, Dalmatince i Hrvate«.

3. Hrvat u zemljama ruskim.

Kako je dovoljno poznato, postala je ruska država tek oko god. 862., kad su varjaško-ruski knezovi Rurik, Sineus i Truvor pokorili neka slavenska ple-

mena stare Sarmatije. Od toga časa zvala se pokorna im zemlja Rusija ili Ruska, a slavenski narod u njoj Rusi. No prije polovice IX. stoljeća, t. j. prije dolaska varjaško-ruskih knezova ne sačinjavahu Slaveni stare Sarmatije jedan narod, nego bijahu podijeljeni na mnoga plemena, među kojima se osobito ističu Poljani, Drevljani, Kriviči, Severjani i dr. Uz ta se plemena spominje već u najstarije doba još jedno pleme, koje se zove *Hrvati.*

Najstariji ljetopisac ruski, koji priča o sudbini svoga naroda prije dolaska varjaško-ruskih knezova a i poslije njega, jest kijevski kaluđer *Nestor* (1056.—1118.). Njegov ljetopis u više prilika spominje *Hrvate,* koji se kasnijih stoljeća zajedno s ostalim slavenskim plemenima stare Sarmatije pretvoriše u Ruse. Namah u III. poglavju svoga djela pripovijeda Nestor, kako su se Slaveni iz najstarijih sijela svojih u Podunavlju raselili na sve krajeve Evrope. Među Slavenima, koji napučiše kasniju Rusku, naročito spominje *Poljane, Drevljane, Dregoviće, Poločane, Slovêne* i *Sêverjane.* U IX. poglavlju nastavlja popis tih plemena, te govori ovako: »Poljanom že živuščem osob, jakože rekohom, suščem ot roda slovênska, narekoša sja Poljane, a Drêvljane ot Slovên že, i narekoše sja Drêvljane. Radimiči že i Vjatiči od Ljahov; bjasta bo dva brata v Ljasêh, Radim, a drugij Vjatko, i priš'dša sêdosta Radim na Sožju i prozvaša sja Radimiči, a Vjatko sêde s rodom svojim po Ocê, od negože prozvaša se Vjatiči. I živjahu v mirê i Poljane i Drêvljane i Sêver i Radimiči i Vjatiči i *Horvate.* Dulêbi že živjahu po Bugu, kde ninê *Volinjane,* a Ugliči i Tiverci sêdjahu po Dnêstru, prisêdjahu k Dunajevi, i bê množtvo ih, sêdjahu bo po Dnêstru i do morja, i sut gradi ih i do sego d'ne ...«[80])

Po Nestoru dakle življaše uz ruska plemena: Dulêbe, Radimiče i Vjatiče također još jedno pleme, zvano *Hrvati* (Horvate). Šteta je vječna, što Nestor nije označio i sjedište toga plemena. Za Radimiče kaže, da se nastaniše uz rijeku Sožu, za Vjatiče, da se naseliše uz Oku, a za Dulebe, da su živjeli uz rijeku Bug (Bužani) tamo, gdje su u njegovo doba bili Volinjani; jedino za Hrvate ne kaže ništa potanje, nego ih naprosto imenuje. Gdje su dakle živjeli ti Nestorovi Hrvati?

Slavni ruski historičar Solovjev misli, da je pleme »Hrvati« stanovalo »na beregah Buga, na Voljini«, pak sudi, da su Dulebi ili Bužani bili samo »otrasl (ogranak) horvatskago »plemeni«.[81]) Ruski zemljopisac Barsov piše opet ovako: »Horvatov ona (načaljnaja lêtopis Nestora) ukazivaet v sosêdstvê Uličej, Tuvercev i Dulêbov, no točnago položenija ih ne opredêljajet. Têm ne menêe samoe nazvanie etago plemeni dajet osnovanie dumat, čto ono razselilos' po sklonam tatranskih Karpat, kotorie do sih por u galackih (galičkih) Russkih nazivajutsja Gorbi (Hrbi, Hripi), i sostavljalo vêrojatno otrasl velikoga plemeni Bêlohorvatov, o kotorih govorit i sama načaljnaja lêtopis (Nestorova) i Konstantin Porfirorodnij. Na ih obširnoe rasprostranenie, imenno v Prikarpatskoj oblasti mogut ukazivat mnogočislenija mêstnosti, uzderžavšija do ninê horvatskija nazvanija od istokov Visloka, Bêloj i Sana na jug do Tissi i po eja pritokam Hernadu, Bodrogu, po Samošu i Krasnoj do Pruta, na vostok do Dnêstra, na sêver do Visli«.[82]) Kako dakle vidimo, ruski učenjaci podavaju hrvatskomu plemenu velik opseg. Solovjev ga traži na obalama Buga u Volinju, pače drži, da i Dulebi ili Bužani (kasniji Volinjani) nisu bili ništa drugo, nego samo ogranak velikoga plemena hrvatskoga. Barsov rasprostranjuje Hrvate još dalje. Po njemu ispunjavahu oni najveći dio današnje istočne Galicije, pače i sjeveroistočnu Ugarsku, naročito pak

[80]) *Miklosich,* Chronica Nestoris, Vindobona 1860, pag. 6.

[81]) *Solovjev* Sergej, Istoria Rossii v drevnêjših vremen, I. pag. 48, 195.

[82]) *Barsov* N. P., Očerki ruskoj istoričeskoj geografii. Geografija načaljnoj (Nestorovoj) lêtopisi. Izdanie vtoroe, Varšava, 1885. pag. 94—96.

Crni les u Ugarskoj. Po Barsovu sudeći bili bi gotovo svi današnji Malorusi u Ugarskoj, Galiciji i Bukovini plemena hrvatskoga, pošto je to pleme obuhvatalo zemlju od izvora Visloka i Sana na jug do Tise i njezina pritoka Samoša; na sjever mu je oblast dopirala do Visle, a na istok do Dnjestra.

I hrvatski historičar Rački bavio se je pitanjem o sijelu tih ruskih Hrvata, a rezultat njegova istraživanja jest, da su oni zapremali »prostor između gornjega Buga i Dnjestra s jedne, a gornje Visle s druge strane. Taj se je prostor — nastavlja Rački — prislanjao na gore, koje porječje Visle i Dnjestra dijele od Mađarske, odnosno od dunavskih pritoka«.[83]) Mada je po svemu gotovo nemoguće točno odrediti međe hrvatskoga plemena, ipak je sigurno, da je to pleme na koncu IX. stoljeća bilo brojno i jako, i da je obitavalo u današnjoj istočnoj Galiciji, zatim u današnjem ruskom Podolju.

Pleme Hrvata živjelo je dugo samo za se i neovisno. No otkako je varjaško-ruski knez Oleg (879.—912.), nasljednik Rurikov, zavladao zemljom Poljana i stolicom njihovom, gradom Kijevom, pokoravaše on redom svojoj vlasti i razna plemena današnje Ruske, naročito pak Sêverane, Radimiče i Dulêbe. Tako mu pođe za rukom negdje na početku X. stoljeća, da pokori i najzapadnije pleme Hrvata. Malo zatim skupi Oleg ogromnu vojsku, da udari na bizantsko carstvo. Opremivši do 2000 brodova spusti se rijekom Dnjeprom u Crno more, pak dođe pod Carigrad, da ga zauzme (907.). Bizantski car Leo VI. prepade se velike sile Olegove i plati mu ogromnu ucjenu zlatom i svilenim tkaninama. O toj vojni Olegovoj god. 907. na Carigrad pripovijeda Nestor ovako: »V lêto 6412., v lêto 6413., v lêto 6414., (904.—907.) ide Ol'g na Greki, Igorja ostaviv v Kijevê; poja že množstvo Varjag i Slovên i Čjudi i Kriviča i Merju i Poljani i Sêver i Drêvljani i Radimiča i Horvati i Dulêbi i Tiverca, iže sut tolkovniki: si vsi zvahut sja Velikaja Skut, i s simi vsêmi pojde Ol'g na konih i v korablih, i bê čislom korablij 2000, i pride k Cesarju Gradu (Carigradu)«.[84]) Iz pričanja dakle Nestorova razbiramo jasno, da je god. 907. u Olegovoj vojsci bilo i *Hrvata,* a to su bez sumnje bili oni Hrvati, koji su stanovali u susjedstvu Dulêba i drugih ruskih plemena.

[83]) *Rački,* Biela Hrvatska i biela Srbija (Rad jugosl. akadem. LII. pag. 162).

God. 907. dakle bili su Hrvati nesumnjivo podanici kijevskoga kneza Olega. Po svoj prilici da je tada već u njihovoj oblasti stajao grad *Peremišlj* (Przemysl) na Sani, kao što su u oblasti plemena Dulêba bili gradovi *Bužski grad, Velinj* (Volinj) i *Červenj.* Pošto su tim gradovima počeli označivati također i prostrane oblasti, koje su njima pripadale, to su kasnije i sama imena gradova stali služiti za čitave oblasti njihove, pa tako su sve više zaboravljali *plemenska imena* pojedinih oblasti.[85]) Samo tako može se razumjeti, što se imena plemena Hrvata kao i drugih plemena sve manje spominju.

Za kneza Igora (912.—945.), a još više za njegove udove Oljge i njezina sina Svjatoslava odmetala su se redom nedavno svladana plemena slovenska od kijevskih knezova. U to doba, čini se, da se je i pleme Hrvata odvrglo od Kijeva, pa bilo s voljom bilo silom priznalo vlast svojih zapadnih susjeda, Poljaka ili Ljeha (Ljaha), kojim je tada vladao knez Mêčislav. Ali Hrvati ne ostadoše dugo pod Poljskom. Čim je ruskim knezom u Kijevu postao *sv. Vladimir* (980.—1015.), prva mu bijaše zadaća, da otme Poljakom oblast Hrvata s gradom Peremišljem i zemlju Dulêba s gradom Červenjem. Već za godinu 981. pripovijeda Nestor: »ide Vladimêr k Ljahom (Poljakom) i zaja gradi ih, Peremišlj, Červenj i ini gradi, iže sut i do sego d'ne pod Rusiju«.[86]) Iza

[84]) Miklosich, Chronica Nestoris, cap. XXI. pag. 14—15. Sravni još Račkoga, Biela Hrvatska i biela Srbija, pag. 162.

[85]) Barsov, op. cit. 103—104.

[86]) Miklosich, Chron. Nestor. cap. XXXVIII. pag. 48 — Barsov, op. cit. 104.

kratka rata dakle osvoji Vladimir i Permišlj i Črvenj te od obiju oblasti njihovih sastavi novu oblast, udjelnu naime kneževinu, kojoj postade stolicom grad *Vladimir* (Volodimir). Od toga grada prozvana bi kasnije i čitava zemlja Hrvata i Dulêba kneževinom *Vladimirskom* ili *Vladimirijom* (Lodomerija), koje joj ime ostade kroz sva kasnija stoljeća pa do danas.

Još jednom samo spominje se u ruskim izvorima pleme Hrvata. Kad je god. 992. knezom poljačkim postao slavni Boleslav I. Hrabri, čini se, da se je namah digao, da ruskomu knezu u Kijevu otme Vladimirsku kneževinu. Tom je prigodom valjda i pleme Hrvata ustalo, da se oslobodi vlasti kneza Vladimira. No taj pohita da ih pokori. O toj vojni piše Nestor ovako: »V lêto 6501. (= 993.) ide Vladimêr na *Hrovati.* Priš'dš'ju že jemu *s vojni Hrovatskija,* se Pečenêzi pridoša po onoj stranê od Suli, Vladimêr že poide protivu im, i srête je na Trubeži na brodê, kde ninê Perejaslavl«.[87])

Nakon rata god. 993., za koji se doduše ne kaže, kako je ispao, ali se je sigurno svršio pobjedom Vladimirovom, ne spominje se više u ruskim spomenicima pleme Hrvata. Poljski ljetopisac Vincentije Kadlubek priča doduše, da je slavni poljački knez i kralj Boleslav I. Hrabri (992.—1025.) pokorio svojoj vlasti nekakve Hrvate, ali nije lako točno ustanoviti, da li su ti Hrvati bili na istoku ili na zapadu poljačke države.[88]) Vjerojatnije je, da su bili bliže današnjoj Češkoj nego Ruskoj.

[87]) Miklosich, Chron. Nest. cap. XLV., pag. 74. Vijest o tom Vladimirovu ratu na Hrvate ima i poljski ljetopisac Dlugosz: »Vastatis eo anno dux Russiae *Carvatis* infertur illi (duci) a Pieczyngis (Pečenegi) bellum, contra quos egressus ad fluvium Rubiessa (Trubež) eos offendit... Dlugosi seu Longini Historiae polonicae I. (ed. Krause I. pag. 123).

[88]) »Hunnos seu Hungaros, *Cravatios* et Mardos, gentem validam, suo mancipavit imperio«. Chronica Polonorum Vincentii Cracoviensis episcopi (Bielowski A., Monumenta Poloniae II., pag. 279).

Godine 1861. štampao je Mihajlo *Lebedkin* u »Zapiscih« imperatorskoga ruskoga geografičeskoga občestva statističku raspravicu s natpisom: »O plemennom sostavê narodonaselenija zapadnago kraja rossiskoj imperii«. U toj raspravi nastoji Lebedkin na temelju historičkih podataka iz Nestora prikazati etnografsku sliku današnje zapadne Rusije. On se obazire na Nestorovu vijest o plemenu Hrvata, pak misli, da je našao ostatak tih Hrvata, koje točno razlikuje od Velikorusa, Malorusa, Bjelorusa, zatim od Poljana, Drêvljana, Bužana i dr. On kaže, da se *»Hrvati«* nahode u *Volinjskoj* guberniji, i to u Dubenskom ujezdu (oko grada Dubna).[89]) Zatim navodi za žiteljstvo Volinjske gubernije ove brojeve:

Volinjska gubernija ima:[90])

Malorusa	597.671	duša
Bjelorusa	28.534	„
Velikorusa	8.634	„
Bužana	74.845	„
Dulêba	12.904	„
Poljana	106.514	„
Drevljana	196.364	„
Horvata	17.228	„
Poljaka	174.100	„
Litavaca	11.243	„
Žmudja	4.812	„
Lotiša	4.480	„
Nijemaca	4.999	„
Jevreja	183.890	„
Tatara	209	„
Svega	1,426.427	duša

Dvije stvari ne mogu se razabrati iz Lebedkinove radnje. Prvo, da li su njegove brojke samo aproksimativne ili je on zaista te žitelje prebrojio; drugo, žive li među tih 17.228 ruskih »Horvata« ime hrvatsko, ili ih je on samo po svojoj kombinaciji tako prozvao?

[89]) Zapiski imper. russkago geograf. občestva, knjižka III. S. Peterburg. 1861. pag. 140.

[90]) Op. cit. pag. 145.

4. Hrvat u zemljama češkim.

I. U onoj zemlji, koja se danas zove Češka, prebivahu u davno doba celtski *Boji*. Po njima dobi kasnije ta zemlja ime *Bojohemum* (Boihaemum, Boehemi, Bohemia, Böhmen). U Bojohemum doseljivahu se u petom stoljeću po Is. (451.—495.) sa istoka slavenska plemena različitih imena, tako da je na početku 6. stoljeća Bojohemum bio sav napučen slavenskim pukom. Najznatnije od tih slavenskih plemena bili su *Česi* (Čechy, Čechové). Oni zauzeše upravo sredinu zemlje među Ogrom, Labom i Vltavom, te se u njihovoj oblasti spominje gora Řip, zatim gradovi Krakov, Tetin, Hvrasten (kasnije Vyšehrad), Dêvin, Prag (Praha), Levý, Hradec, Budeč i Kazin. Kako je pleme Čechy bilo najmoćnije i najbrojnije, ono je tečajem vremena pokorilo susjedna plemena slavenska, te je svoju vlast raširilo sve do prirodnih međa Bojohemuma. Tada nestade ostalih plemena slavenskih i njihovih imena, a čitav ujedinjeni narod prozove se kasnije Čechy, a po njem i ona zemlja, u kojoj je prebivao.

Tako postade češki narod i češka država. Međutim ipak sve do konca 10. stoljeća održaše se u mnogim krajevima Bojohemuma stara slavenska plemena, kojima su vladale pojedine kneževske porodice, ili pokoravajući se knezu češkoga plemena, ili otimajući se njegovoj vrhovnoj vlasti. Od tih plemena, spominju se poimence Lučani, Bêlina, Ljutomirici, Dêčani, Lemuzi, Pšovani, Dudlebi, Sedličani i napokon dva plemena, zvana *Hrvati* (Chrouati, Crouati, Charvati). Da vidimo, gdje su ti Hrvati u današnjoj Češkoj prebivali?

Najznamenitiji spomenik, koji govori o Hrvatima u današnjoj Češkoj, jest povelja njemačkoga kralja Otona I. od g. 973., kojom bijaše ustanovio međe netom osnovane biskupije Praške. Tu je povelju preštampao najstariji ljetopisac češki Kozmas u svojoj kronici, pa je tako sačuvao i stara imena

plemena slavenskih u današnjoj Češkoj.[91]) U toj se povelji naime crta opseg novo osnovane biskupije Praške tako, da se redom nabrajaju sva plemena slavenska, koja joj pripadahu. Opis počinje na zapadu, gdje se navode plemena Sedličani, Lučani, Dêčani, Ljutomirici i Lemuzi, pa se onda natavlja nabrajanje plemena na sjeveru, sjeveroistoku, istoku i jugu ovako: »Deinde ad aquilonalem hii sunt termini: Psovane, *Chrovati* et altera *Chrowati*, Slasane, Trebowane, Boborane, Dedosane, usque ad mediam silvam, qua Milcianorum occurunt termini. Inde ad orientem hos fluvios habet terminos: Bug scilicet et Ztir cum Cracoua civitate provinciaque, cui Wag nomen est, cum omnibus regionibus ad praedictam urbem pertinentibus, quae Cracoua est. Inde Ungarorum limitibus additis usque ad montes, quibus nomen est Tritri (Tatri), dilatata procedit. Deinde in ea parte, quae meridiem respicit, addita regione Moravia usque ad fluvium, cui nomen est Wag, et ad mediam silvam, cui nomen est Moure, et eiusdem montis, eadem parochia tendit, qua Bavaria limitatur«.[92])

U doba, kad je osnovana biskupija u Pragu, vladaše u Češkoj knez Boleslav II. Pobožni (967. do 999.). Po izloženom popisu međa biskupije Praške razbiramo dakle ne samo to, dokle je god. 973. dopirala politička vlast toga kneza, nego slutimo još i to, da je većina u povelji izbrojenih oblasti i plemena tek nedavno priznala vlast čeških knezova, pošto se još tako živo ističe osebujnost njihova. Što se napose tiče Hrvata, vidimo, da su tada opstojala *dva* plemena toga imena (Chrovati et altera Chrowati), zatim da su ta plemena prebivala negdje na zapadu grada Krakova i rijeke Odre, a na sjevero-zapadu visoke Tatre i rijeke Vaga, napokon na sjeveru (tada veoma stegnute) oblasti Morave. Uzmemo li još na um, da su Hrvatima na zapadu stanovali Pšovani

[91]) Cosmae Chronicon Boemorum (Emler Jos. dr., Fontes rerum Bohemicarum tom. II. pag. 116).

[92]) Ibid. pag. 116.

(oko Melnika kod sutoka Vltave i Labe), *to ostaje plemenima hrvatskim današnja sjeveroistočna Češka do gora Krkonoša, zatim jugoistočna Češka do Morave.* Potom su oba plemena hrvatska zapremala čitavo porječje gornje Labe (i njezinih pritoka) od izvora njezina u Krkonošama pa na zapad nešto preko sutoka njezina s Jizerom. Hermenegild Jireček opredijelio je sjedišta jednoga i drugoga plemena po prilici ovako:[93])

a) *Prvo* pleme Hrvata prebivalo je u području rijeke Jizere pa sve do Labe, dakle u današnjem Boleslavskom okružju. Tim plemenom vladao je u prvoj polovici X. stoljeća kao udjelni knez Boleslav, mlađi brat sv. Većeslava. Boleslav dade na desnom brijegu Labe podići grad, koji bude po njem prozvan *Boleslav* (Boleslavgrad). Grad stoji još i danas, te se zove Starý Boleslav (Alt-Bunzlau) za razliku od mladog Boleslava (Jung-Bunzlau).

b) *Drugo* pleme Hrvata prebivalo je na istoku i jugoistoku prvomu, i to s jedne i druge strane gornje Labe. Glavno mjesto u njegovoj oblasti bijaše grad *Ljubica* kod utoka rijeke Ljubice (danas Cidline) u Labu, u kojem stolovaše slavna porodica Slavnikovaca, iz koje potječe sv. Vojtjeh, drugi biskup u Pragu (†997.). Osim Ljubice stajaše u oblasti toga hrvatskoga plemena još *grad* Chlmec blizu utoka Orlice u Labu (danas Hradec Kralovè = Königsgrätz), u kojem opet stolovaše plemenita porodica Dobroslavića (Dobroslavici).

Udjelni knezovi i vlasteoske porodice jednoga i drugoga plemena hrvatskoga vodile su mnogo upornih borba s knezovima glavnoga plemena češkoga, dok ih ti nisu svladali i skršili snagu njihovu. Već za sv. Većeslava (926. do 935.) spominju se razmi-

[93]) *Jireček* Hermenegild dr., Slovanské právo v Čechách a na Moravê. V Praze 1863. I. pag. 53—55. O objema plemenima piše on: »*Charvati,* plémê *dvoji, velmi četné,* jedno sousedící s druhym, *rozsadêné po všem Polabi,* od Lémuzů, Ljutomíricû i Pšovanů počínajíc až k horám (Krkonošima i Sudetima) a k Moravê«.

rice među njima i mlađim mu bratom Boleslavom, udjelnim knezom Jizerskih Hrvata. Te se razmirice svršiše tako, da se je Boleslav na posljetku urotio proti svomu bratu, pak stao o tom raditi, da ga ubije. Kad je Većeslav malo zatim došao u Boleslav u pohode svomu bratu, pa 28. rujna (935.) iz kneževskoga grada išao u crkvu na jutarnju misu, navali na nj brat Boleslav, te ga ovoga sluge Česta, Tyra i Gnêvša pred crkvenim vratima umoriše. Na to bude poubijana i pratnja Većeslavova, a Boleslav pohita, da ugrabi vlast kneževsku. Tijelo Većeslavovo ostade pred crkvom ležati, dok se ne nađe neki svećenik Chrastêj, koji ga podiže i kabanicom zaorgnu.[94])

Silovitu smrt kneza Većeslava pripovijeda potanko neka slavenska legenda o sv. Većeslavu, koja se je sačuvala u rukopisima XIII. i XIV. stoljeća, ali je sastavljena negdje odmah iza smrti njegove. U toj se legendi priča također, kako je majka Većeslavova, po imenu Drahomira, začuvši za smrt njegovu, plačući pohitala, bacila se na grudi njegove, pa ga onda dala odnijeti u svećenički dom. Legenda onda nastavlja: »Ubojavši že sja mati jego (Drahomira) smerti i bêža *v Horvati* (Krovati); strašna bo jest smert od čjužduju ruku... Boleslav že, hotja ubiti ju, i posla po neja zlij sovêtnici, i oni že šedše i ne obretoše jeja«.[95]) Saznajemo dakle, da je Drahomira, progonjena od neharnoga sina Boleslava, što ja žalila za starijim sinom Većeslavom, pobojala se smrti, te iz grada Boleslava pobjegla k »Horvatom«, gdje ju ne nađoše progonitelji njezini. No kojim Hrvatom pobježe Drahomira? Da li k Jizerskim ili k onim bliže Moravi? Čini se, da se je sklonila k potonjima, jer u oblasti Boleslavovih Hrvata teško da bi bila našla takova zaklona, da je ne bi stigla njegova potjera.

[94]) *Palacký* Fr., Geschichte von Böhmen, Prag 1864., I. Bnd., pag. 207—209.

[95]) Život sv. Vaclava u zborniku: Fontes rerum Bohemicarum I. pag. 133.

Kad je iza smrti Većeslavove sio na kneževski stolac u Pragu ubojica njegov, Boleslav I. Grozni (935. do 967.), nestade udjelne kneževine u oblasti Jizerskih Hrvata. No zato se silno podigoše kod drugoga plemena hrvatskoga vlastela Slavnikovci. Najznamenitiji od njih bijaše upravo sam Slavnik († 981.), otac sv. Vojtjeha i mlađi suvremenik bizantskoga cara Konstantina Porfirogeneta. Ljetopisac Kozmas zove ga »insignis dux«, a vita s. Adalberti kaže za nj, da je »vir magnus inter eius terrae habitatores, potens in honore et in divitiis«. On je vladao gotovo čitavim sjevero-istočnim dijelom staroga Bojohemuma, stolovao u gradu Ljubici, a imao je uz ostalo još i gradove Lutomysl na moravskoj i Kladsko na poljskoj međi.[96]) No na koncu 10. stoljeća upravo tragično propade porodica Slavnikovaca. Sin tadanjega češkoga kneza Boleslava II. Pobožnoga, mladi Boleslav III., združi se s ljutim dušmanima njezinim, s Vršević́ima (Vrševice), jer se jedan od Slavnikovaca, po imenu Sobêbor, sklonio pod okrilje poljskoga kneza. Slavnikovcima (Spytimiru, Pobraslavu, Porêju, Časlavu i njihovu rodu) budu redom otete zemlje i gradovi njihovi, a napokon padoše dušmani njihovi i pod stolicu njihovu, pod grad Ljubicu (26. rujna 996.). Slavnikovci se opriješe, ali zaman; oni moradoše ostaviti svoj grad, pak se skloniše svi, muževi, žene i djeca u neku crkvu. Odanle ih na vjeru izmamiše i do jednoga poubiše. Ljubica bi razorena, spaljena, te se je jedino u neseobini Libici sačuvala uspomena njezina.[97])

Padom Slavnikovaca izgubi političku moć i drugo pleme hrvatsko. I ono se poput Jizerskih Hrvata stopi s glavnim plemenom češkim u jedno, pa tako u XI. stoljeću nestade i imena hrvatskoga u istočnoj Češkoj. Održala su se do danas jedino neka mjesna imena; naročito su tri mjesta zvana *Charwatice (Charwatec)*, koja opominju na nekadašnja plemena Hrvata.[98])

[96]) *Jireček*, Slovanské pravá, I. pag. 55. — *Rački* Franjo dr., Biela Hrvatska i Biela Srbija, Rad LII. pag. 159.

[97]) *Palacký*, Geschichte von Böhmen. I., 242—243. — Jireček op. cit. I. 55.

II. Druga češka zemlja, naime *Morava*, mnogo je prije od same Češke (gotovo za jedno stoljeće prije) postala političkom cjelinom i stala živjeti državnim životom.[99]) Upravo stoga izgubila su i tamošnja slavenska plemena mnogo ranije svoju plemensku osebujnost, tako da se mnogima nije sačuvalo ni ime. U kasnije doba spominju se doduše od moravskih plemena jedino Opoljani, Holasovici i Lovatici; no nema nikakove sumnje, da je nekad u Moravskoj bilo i takovih plemena, koja su se zvala Čechy i Charvati. O tom piše moravski historičar B. Dudik ovako: »Že se na Moravê průchodem času byli *Lechove, Čechové, Charvati* a jiní se usadili, dosvêdčuji četna od têchto kmenů přijatá jimena osob a míst, jako: Lechy, Leška, Čechovice, Češka, Charvati atd., o nichž Index Codicis Diplom. Moravie Brunae 1850. dostatečnou podává zprávu«.[100])

[98]) »Noch wird die Erinnerung an sie (Chorwaten) durch den Namen dreier Dörfer *Charwatice* im leitmeritzer, rakonitzer und bunzlauer Kreise erhalten (vrgl. den Marktflecken Karbicze oder Karwitze im leitmeritzer Kreise, vielleicht Charwatice?).« Šafařik P. J., Slawische Alterthümer, II pag. 444. Češke Hrvate, čini se, spominje već u IX. stoljeću po Is. engleski kralj *Alfred* (871 do 901) u svom opisu Germanije. On među inim piše: »Nordöstlich von Mähren wohnen die Daleminzier (Dalamensan), und östlich von den Daleminziern die *Horithi* (Horiti), und nördlich von den Daleminziern die Sorben *(Surpe)*, und westlich von da die Syssele. Nördlich von *Horithi* ist Mägdaland (Mägdhaland), nud nördlich von Mägdaland ist das Sarmatenland (Sermende) bis zu den ripphäischen Bergen (beorgas Riffin). Šafařik. Slaw. Alterthümer II. pag 672. Gotovo svi straživatelji historije drže, da su Alfredovi »Horithi« ona dva hrvatska plemena u Češkoj. Sravni Rački Fr. dr., Biela Hrvatska i biela Srbija, Rad LII. str. 154—157.

[99]) Ime Morava kao ime oblasti spominje se prvi put god. 822. Dudik B. dr. Dêjiny Moravy I. pag. 52.

[100]) *Dudik* B. dr., Dêjiny Moravy I. pag. 57, nota 2. I. Šafařik u djelu »Slawische Alterthümer« (II. 499—500) piše ovako: Dass unter den in Mähren und im Slovakenlande angesessenen Slavenstämmen auch Lechen, Czechen, *Chorwaten* u. s. w. sich befanden, bezeuget eine übergrosse Menge Orts- und Personennamen, Lechy, Leška, Čechowice, Češka, *Charwaty* u. s. w., die in *alten* Urkunden dieser Länder häufig vorkommen.

Od brojnih imena mjesnih, koja potječu od plemena Havata, održalo se je jedno sve do danas. To je ime sela *Charwath* (340 stanovnika) u okružju i kotaru grada Olomuca. Nesumnjivo je potome, da je u okolišu olomučkom nekad prebivalo nekakvo pleme Hrvata, i da je to pleme bilo susjed Hrvatima u istočnoj Češkoj. Tih moravskih Hrvata možda se tiče i vijest poljskoga ljetopisca Vincentija Kadlubeka, koji javlja, da je slavni poljački knez i kralj Boleslav I. Hrabri (992. do 1025.) pokorio »Hunne ili Hungare, *Hrvate* i Marde, narod krepak«.[101])

No još jedna stvar mogla bi se protezati na moravske Hrvate. To je legenda o *hrvatskom kraljeviću Ivanu*. Legenda pripovijeda po prilici ovo: Borivoj, knez moravski (pravo češki), hrišćanin grčkoga zakona, pođe jednom u lov i spazivši košutu ubi ju strelicom. Ona pak nastrijeljena stade bježati i pobježe pod gore k velikoj, gustoj šumi. A iz tih gora teče voda čista i košuta tamo leže. I iscuri iz nje mlijeka tako mnogo, da su se svi ljudi Borivojevi dovoljno napili toga mlijeka. I malo vremena zatim prođe, kad iz tih gora izađe čovjek strašan, kosmat, te stade govoriti Borivoju, nazivajući ga imenom: »Zašto si ti ubio moju košutu?« Knez i svi njegovi drugovi prepadoše se ljuto njega. I zapita ga knez: »Tko si ti i šta ovdje radiš?« On mu pak reče: »Ja sam *Ivan hrvatski*, živim u toj pustinji Boga radi četrdeset i dvije godine; i nitko me doslije nije vidio osim tebe; a to zvijere dano bi mi od Boga za hranu«. Na to ga Borivoj pozove, da ide s njime, pa da se nahrani. Ali mu on odgovori: »Pošlji mi popa«. Borivoj mu posla popa i konje. No on ne sjede na konja, nego pođe pješke u crkvu i primivši tamo pričest nije više ništa jeo ni pio. I opet se vrati u pustinju, u kojoj je prije živio. Pa uzevši hartiju i crnila napisa im (Borivoju i drugovima), da je on *sin kralja hrvatskoga*. Nato umre, te bude od Borivoja časno sahranjen. A na grobu njegovu darova Bog mnogim ljudima zdravlje.[102])

[101]) Vidi notu 88.

Ovako pripovijeda legenda. Tko je bio knez Borivoj, suviše je poznato; on je bio knez češki (djed sv. Većeslava), te je vladao u ono doba, kad je na Moravi stolovao silni Svatopluk. Borivoj je zajedno sa svojom ženom Ljudmilom još oko god. 873. primio sv. krst od sv. Metodija, te je tako prvi zaveo kršćansku vjeru u Češkoj. No tko je taj pustinjak Ivan, sin kralja hrvatskoga? Palacky je mislio, da je bio sin kojega kneza čeških Hrvata; no na to dobro opaža Rački, da su u ono doba češki Hrvati bili još pogani, pa misli, da je Ivan bio potomak kneževske porodice iz južne Hrvatske, koji se je pred progonom svojih rođaka sklonio čak u češke gore. Nama se opet čini, da je kraljević Ivan bio sin nekoga kneza ili kralja, koji je vladao plemenom moravskih Hrvata oko Olomuca ili kojim drugim plemenom hrvatskim bliže Tatrama, možda čak sin ili rođak nitranskoga kneza Privine, kojega je još prije god. 846. otjerao moravski knez iz njegove oblasti u Nitri. Da je kraljević Ivan potekao od kneževske porodice moravskih ili slovačkih Hrvata, slutimo među drugim stvarima još i po tom, što se u starom latinskom prijevodu te legende kaže: »beatus Ivanus fuit *Ungarus*, de stirpe regia progenitus«,[103]) po čem sudimo, da je kraljević Ivan bio od onih Hrvata na sjeveru, koji su nakon propasti veliko-moravske države pali pod Ugarsku i Mađare. Plemena hrvatska u opsegu moravske kneževine bila su nadalje i prije primila sv. krst, nego Hrvati u kasnijoj Češkoj.

5. Hrvat u zemljama polapskih Slavena

Polapski Slaveni bili su rascjepkani na svu silu manjih i većih plemena; ali ni u jednom poznatom spomeniku ne nalazimo, da bi se ma koje pleme iz-

[102]) *Rački* Fr. dr., Documenta historiae croaticae periodum antiquam illustrantia, pag. 377—378.

[103]) Latinska legenda o sv. Ivanu u Fontes rerum Bohemicarum, I. pag. 112.

rijekom zvalo Hrvati. No ipak nema sumnje, da je i kod polapskih Slavena bilo ime Hrvat poznato i da je bilo tamo plemena toga imena. To nam dokazuju naročito mjesna imena, od kojih su se neka do danas održala.

Zanimljivo je, da je ime Hrvat živjelo upravo na skrajnjoj sjevero-zapadnoj međi Slavena i Nijemaca, naime u porječju rijeke Saale u današnjoj pruskoj provinciji Saskoj oko grada Halle-a. Evo što o tom piše Šafařik: »Der Name *Chrwaty* war einigen polabischen Ortschaften eigen, z. B. *Chruuati* bei Dithmar im Jahre 981. jetzt Korbetha bei Halle; *Churbate* in einer Urkunde Heinrichs III. von 1055., *Grawat* in einer Urkunde Heinrichs IV. von 1086., *Chruaziss* in einer Urkunde Heinrichs II. von 1012., *Curewate* in der halberstädter Chronik, jetzt das südliche Korbetha an der Saale bei Weissenfels u. a. Ob diese Charwaten unmittelbar aus den hinterkarpatischen Landen oder aus dem Riesengebirge (wo es gleichfalls Charwaten gab) gekommen sind, ist unbestimmt«.[104])

Šafařikovo nagađanje potvrđuju i najnovija istraživanja njemačkih učenjaka. U raspravi »Die slawischen Ansiedelungen im Hassengau« od H. Grösslera i Nehringa čitamo ovo:

»*Gross-Corbetha* an der Saale (Curuvadi und Curuvati, 1012.—1023. Curewate, 1279. Chorwet, 1282. Corwethe, 1320. Corwete, Kurwete) ist eine deutsche Ansiedelung, die ihren slavischen Namen dem gegenüber gelegenen, nur durch den Saallauf getrennten Klein-Korbetha, der eigentlichen slavischen Niederlassung verdankt; weiter unten, ebenfalls dicht an der Saale, finden wir ein anderes, *Sand-Corbetha;* der Name dieser Dörfer ist identisch mit dem *Stammnamen der Croaten* = altslov. Nom. Plur. hrъvati; vrgl. russ. chorvačь čeh. chrvatce und charwatce; kašubisch charwatenjô (d. i poln. charwatyńa) im Regbz. Danzig«.[105])

104) Op. cit. II. pag. 612.
105) Jagićev Archiv für slavische Philologie, V. pag. 343.

Obredali smo redom sve današnje slavenske narode, pa smo našli, da je ime Hrvat bilo gotovo kod svih poznato i da se je njim ponosilo barem po jedno pleme u svakom narodu. Našli smo Hrvate u Alpama, u planinama Balkanskoga poluotoka, u Karpatima i Tatrama, u češkim Krkonošima i Sudetima, napokon i na obalama Saale. Istina, i druga imena slavenskih plemena nalazimo u jedan mah na dva, tri mjesta, *ali ipak ni jedno* od njih nije kod starih Slavena bilo *tako rašireno,* kako upravo ime Hrvat. Ime srpskoga plemena primjerice živi ne samo na jugu na balkanskom poluotoku, nego i na sjeveru kod polapskih Slavena; ali zato nema mu traga ni u zemljama slovenačkim, ni ruskim, ni češkim.

Još jedno nam je istaknuti. Ime Hrvat našli smo najviše u historiji slavenskoj X. *stoljeća.* Poslije ga nestaje sve više, jer preotimlju mah druga imena. No ako je ime Hrvat u X. stoljeću bilo tako rašireno, da ga je bilo gotovo u svakom slavenskom narodu, nije li ono možda *prije* X. stoljeća bilo još više poznato i razgranjeno? Nije li možda ime Hrvat bilo nekad genetično?

Pa zar Hrvata nije bilo u poljačkim zemljama? O tom ćemo govoriti u drugoj, narednoj studiji o Velikoj ili Bijeloj Hrvatskoj.
